

bilimname 49, 2023/1, 389-421

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 04.01.2023, Kabul Tarihi: 10.03.2023, Yayın Tarihi: 30.04.2023

doi: 10.28949/bilimname.1228424

BİR MÜFESSİR OLARAK İBN RECEB EL-HANBELÎ VE ONA İSNAD EDİLEN RAVÂİU'T-Tefsîr İSİMLİ ESERİN ULÛMÜ'L-KUR'ÂN AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Aziz KARABULUT^a

Yasin PİŞGİN^b

Öz

İbn Receb el-Hanbelî (ö. 795/1393), İslâm dünyasının ve Hanbelî mezhebinin önemli simalarından birisi olarak bilinmektedir. O, hicrî VIII. asırda yaşamış olup özellikle Dımaşk ve Kudüs'te Hanbelî mezhebinin bayraktarlığını yapmıştır. Hadis alanında zamanının otoritesi olarak kabul edilen İbn Receb, İslâmî ilimlerin birçok alanında söz sahibi olan çok yönlü bir ilim adamıdır. O, hadis başta olmak üzere fıkıh, kelâm, usûl ve tarih gibi çeşitli alanlarda eser yazan velûd bir müelliftir.

İbn Receb el-Hanbelî'nin, söz sahibi olduğu ve kalem oynattığı alanlardan birisi de tefsirdir. Onun tefsirle ilgili kaleme aldığı müstakil eserleri birkaç kısa sûrenin açıklandığı küçük risâlelerden ibarettir. O, Kur'ân'daki âyetlerin hepsinin tefsirini de yapmamıştır. Biz onun tefsir konusundaki açıklamalarını ağırlıklı olarak elliye yakın diğer eserlerinde görmekteyiz. Ebû Muâz Târik b. İvazillâh b. Muhammed tarafından İbn Receb'in elliye yakın eserinden tefsire dair açıklamaları bir araya getirilerek *Ravâiu't-tefsîr el-Câmi' li't-Tefsîri'l- İmam İbn Receb el-Hanbelî* isimli bir tefsir oluşturulmuştur. İbn Receb'in söz konusu tefsircilik yönü ve tefsiri gerektiği kadar akademik çalışmalara konu olmamış ve özellikle ülkemizde müfessirin bu yönleri gün yüzüne çıkarılmamıştır. Bu nedenle çalışmamızda kısaca İbn Receb'in hayatı, ilmî kişiliği ve tefsire dair görüşlerinin derlendiği *Ravâiu't-tefsîr* isimli eserin tanıtımına yer verilerek, *Ravâiu't-tefsîr*'in genel karakteristik özelliklerinin ortaya konulması hedeflenmektedir. Ayrıca müfessirin tefsircilik yönünü ortaya koyabilmek için onun Kur'ân ilimlerine olan yaklaşımı ve tefsir metodu da ele alınacaktır. Böylelikle elde edilen bulgulardan hareketle *Ravâiu't-tefsîr*'de Kur'ân ilimlerinin işleniş tarzı ve eserin tefsir tarihindeki yeri ve önemi ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Böylece İbn Receb el-Hanbelî'nin tefsir alanındaki bilinmeyen

^a Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi, aziz.karabulut0758@gmail.com

^b Doç. Dr., Burdur Üniversitesi, yasinpisgin@akdeniz.edu.tr

yönleri ortaya çıkmış olacaktır. Buna göre *Ravâiu't-tefsîr*'in rivâyet ağırlıklı bir tefsir olduğu ve İbn Receb'in tefsir faaliyetinde birçok Kur'ân ilmini kullandığı görülecektir.

Anahtar kelimeler: Tefsir, İbn Receb, Ravâiu't-tefsîr, Tefsir Metodu, Kur'ân İlimleri.

THE EVALUATION OF IBN RECEB EL-HANBALI AS A COMMENTATOR AND THE WORK NAMED RAVÂIU'T-TAFSÎR ATTRIBUTED TO HIM IN TERMS OF ULUMÜ'L-QUR'AN

Abstract

Ibn Rajab Al-Hanbali (d.795/1393) is known as one of the important figures of Muslims and Al-Hanbali School. He lived in the 8th century AH. He pioneered the Hanbali sect, especially in Damascus and Jerusalem. He is considered a specialist in the field of Hadith science and a person who has an opinion on Islamic sciences. He is a writer has many books in fields such as al-Fıqh, Ilmu al-Kalam, Ilmu al-Usul and history.

Ibn Rajab Al-Hanbali had discussed in his works the issues of belief in line with the Salafist doctrine, the al-Fıqh issues in line with the Hanbali sect in which he is a member. He did not deal positively with new opinions in the field of Ilm al-Kalam, Ilm al-Tasawwuf and philosophy even up to his time and he had described these views as "bid'ah". One of the fields in which Ibn Rajab al-Hanbali gave a speech and wrote a book, that is the science of al-Fıqh. His independent books on Ilm al-Tafsir are small texts in which he explains some short surahs. He did not interpret all the surahs of the Quran. We have been finding that his explanations on the science of al-Tafsir in his other books, that these books about fifty books.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Keywords: Tafsir, Ibn Rajab, Rawa-i 'Al-Tafsir, Tafsir Methods, Qur'anic Sciences.

Giriş

İnsanları dünya ve âhiret mutluluğuna ulaştırmak için indirilen Kur'ân-ı Kerîm, birçok yerde insanları âyetler üzerinde düşünmeye, akletmeye ve anlamaya teşvik etmiştir. Öte yandan Hz. Peygamber'e "tebliğ" görevinin yanında Kur'ân'ı "tebyîn" görevinin de verilmesi,¹ onun açıklanmasının ve tefsir edilmesinin gerekli olduğunu göstermektedir. Bundan dolayı Hz. Peygamber, âyetlerin mücmelini tebyîn, mübhemini

¹ Nahl 14/44

tavzîh, mutlakını takyîd ve müşkilini telîf gibi yöntemleri kullanarak “tebyîn” görevini yerine getirmiştir. Böylelikle Kur’ân’ın anlaşılması ve açıklanmasına yönelik faaliyetler, Hz. Peygamber döneminden itibaren başlamıştır. Hz. Peygamber’in vefat etmesi, İslâm coğrafyasının genişlemesi ve Arap olmayan toplumların İslâm’ı kabul etmesiyle Kur’ân-ı Kerîm’i açıklama faaliyetlerine ihtiyaç duyulmuş ve tefsirlerin ilk örnekleri oluşmaya başlamıştır. Daha sonraki dönemlerde İslâm coğrafyasının genişlemesiyle birlikte bu faaliyetler hız kazanarak devam etmiştir. Asrımıza kadar tefsir âlimleri yoğun çalışmalar yapmışlar ve ortaya birçok tefsir koymuşlardır. Fakat bu çalışmaların bazıları çeşitli sebeplerden ötürü günümüze ulaşmamıştır. Bazıları ise günümüze ulaşmakla birlikte üzerinde durulmamış ve yeteri kadar akademik çalışmalara konu olmamıştır.

Çalışmamızda İslâmî ilimlerin birçok alanında söz sahibi olan İbn Receb el-Hanbelî’nin tefsircilik yönü ele alınacaktır. Hadis ilminde zamanının otoritesi olan İbn Receb, genelde hadis şârihi olarak bilinmektedir.² Bu açıdan İbn Receb’in tefsirci kimliğinin hadisçiliğinin gölgesinde kaldığı söylenebilir. Birçok alanda eser telif eden müellif, tefsir sahasında da kendisini göstermiş önemli bir müfessirdir. O, *Tefsîru sûreti’l-Fâtîha*, *Tefsîru sûreti’n-Nasr*, *Tefsîru sûreti’l-İhlâs* gibi kısa sûrelerin tefsirini yaptığı risaleler kaleme almıştır.³ Biz, İbn Receb’in çeşitli vesilelerle yaptığı tefsirinin genelini daha çok elliye yakın eseri içerisinde görmekteyiz. Müfessirin farklı eserlerinde yer alan bu âyet tefsirleri Ebû Muâz Târik b. Ivazillâh b. Muhammed tarafından *Ravâiu’t-tefsîr el-Câmi’ li’t-tefsîri’l- İmam İbn Receb el-Hanbelî* isimli eserde bir araya getirilmiştir.⁴ Târik b. Ivazillâh derlediği tefsire müellifin kaleminden çıkan *Tefsîru sûreti’n-Nasr*, *Tefsîru sûreti’l-İhlâs* isimli risaleleri de dâhil etmiştir. Bu açıdan bakıldığında *Ravâiu’t-tefsîr* adlı eserin müfessirin tefsir ilmindeki yerini, tefsir metodunu ve Kur’ân

² Şihâbüddîn İbn Hıccî (ö. 816/1413), İbn Receb el-Hanbelî’nin hadis ilimlerini çok iyi bildiğini ve “ilelül-hadis” konusunda zamanının en iyisi olduğunu söylemektedir. İbn Hacer, İbn Receb’in hadis rical ve isimlerinde, hadislerin illetlerinin ve tariklerinin bilinmesi noktasında yetkin/mahir birisi olduğunu vurgulamaktadır. Ebû’l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *İnbâu’l-gumr bi ebnâi’l-umur fi’t-târîh* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1406/1986), 3/176

³ Ebû’l-Mehâsin Yûsuf b. Hasen İbnü’l-Mibred, *el-Cevheru’l-münaddad fi tabakâti müteahhiri ashâbi Ahmed*, thk. Abdurramân b. Süleymân el-Useymîn (Kahire: y.y., 1987), 50-51.

⁴ Târik b. Ivazillâh *Ravâiu’t-tefsîr’in* mukaddime kısmında eseri hazırlarken başvurduğu İbn Receb’in elliye yakın eserinin isimlerini, muhakkik ve yayınevlerinin bilgilerini vermiştir. Bkz. Ebû’l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed el-Hanbelî ed-Dîmeşkî İbn Receb el-Hanbelî, *Ravâiu’t-tefsîr el-Câmiu li-Tefsîri’l-İmam İbn Receb el-Hanbelî*, nşr. Dâru’l-Âsime (Riyâd: el-Memleketü’l-Arabiyyetü’s-Suûdiyye, 1422/2001), 1/14-15.

ilimlerine olan yaklaşımını göstermesi açısından önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

Hadis, fıkıh ve akâid gibi yönleri birçok araştırmaya konu olan İbn Receb'in, tefsircilik yönü ulusal ve uluslararası birkaç araştırmaya konu edilmiştir.⁵ Söz konusu uluslararası çalışmalarda İbn Receb'in tefsir yöntemi genel olarak ele alınmış, fakat onun tefsir yönteminde "ulûmü'l-Kur'ân"ın rolüne değinilmemiştir. Ülkemizde yapılan bir yüksek lisans tezinde ise İbn Receb'in tefsir yöntemi ve *Ravâiu't-tefsîr* eseri de rivâyet ve dirâyet yöntemleri açısından ele alınmıştır.⁶ Makalemizin bahse konu çalışmalardan farkı ise müfessirin tefsir metodunun yanı sıra *Ravâiu't-tefsîr'i* ana hatlarıyla Kur'ân ilimleri açısından inceleyerek eserde kullanılan "ulûmü'l-Kur'ân"ı, imkân nispetinde bütüncül olarak tespit etmesidir. Bu yönüyle çalışmamızın bir nebze de olsa İbn Receb'in, hadisçiliğinin gölgesinde kalmış olan tefsircilik yönünü ve tefsirciliğindeki Kur'ân ilimlerinin rolünü ortaya koyma noktasında tefsir birikimine önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir.

A. İbn Receb el-Hanbelî'nin Hayatı

Asıl adı Abdurrahman b. Ahmed b. Abdurrahman b. Hasan b. Muhammed b. Ebu'l-Berekât Mes'ud es-Salimî el-Bağdâdî ed-Dımaşkî Ebü'l-Ferec el-Hanbelî olan İbn Receb,⁷ 736 (Kasım 1335) yılının Rebûlevvel ayında Bağdat'ta doğmuştur. İbn Receb, ilimle meşgul olan bir ailede yetişmiştir. Bağdat'ta doğan müellif, sekiz yaşındayken ailesiyle birlikte Dımaşk'a göçmüş ve hayatının büyük bir kısmını bu şehirde yaşamıştır. İbn Receb'in hayatta bulunduğu 736-795/1335-1393 yılları arasında Dımaşk'ın Memlûk Devleti sınırları içerisinde yer aldığı bilinmektedir. Bu dönem, tarihin en önemli olaylarından birisi olan Moğol istilalarının sona erdiği, Moğollara karşı zafer elde eden Memlûk devletinin İslâm dünyasında giderek güçlendiği bir zaman dilimidir. Bu dönemde meydana gelen bir başka olay da Müslümanları derinden etkileyen ve hicri 490-690 yılları arasında iki asır kadar devam eden haçlı seferleridir. Dolayısıyla İbn Receb, Moğol istilalarının oluşturduğu tahribatların onarıldığı ve Haçlı seferlerinin

⁵ İsmâ Şa'ban Kâmil, *Menhecü İbn Receb el-Hanbelî fi't-Tefsîr*, (Mısır: Minia Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013); Muhammed b. Yahyâ Zemzemî, *Masâdiru'l-Hâfiz İbn Receb ve Menhecuhû fi't-Tefsîr min hilâli kitâbihî Câmi'l-Ulûm ve'l-Hikem*, (Mekke: Ümmü'l-Kura Üniversitesi, Doktora, 2012).

⁶ Fatma Büyüksirkeci, *İbn Receb el-Hanbelî'nin Tefsiri Ve Metodu*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

⁷Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn: terâcîmü musannifi'l-kütübi'l-Arabî*, Mektebetü'l-Müsennâ (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts), 5/118.

yaşandığı bir dönemde Memlûk devletinin bir ferdi olarak yaşamıştır.

Dedesi Bağdat'ta hadis, babası da Dımaşk'ta kıraat ve hadis dersleri veren dönemin önemli şahsiyetlerindedir.⁸ İlk eğitimine dedesi ve babasından aldığı derslerle başlayan İbn Receb, Ali b. Mes'ûd el-Bağdadî el-Hanbelî (ö. 739/1339),⁹ Ebî Bekir b. İsmail ez-Zerîrâtî el-Bağdâdî (ö. 741/1340),¹⁰ İbnü'n-Nakîb ed-Dımaşkî eş-Şâfi (ö. 745/1345),¹¹ İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350)¹² ve İbn Kâdi'l-Cebel (ö. 771/1370)¹³ gibi döneminin önemli ilim adamlarından dersler almıştır.

Kudüs, Nablus, Bağdat gibi birçok şehirde ders halkalarına katılan İbn Receb, Dımaşk'ta hocası İbn Kâdi'l-Cebel (ö. 771/1370) vefat edince onun Emeviyye Camii'ndeki ders halkalarını devralmıştır.¹⁴ Daha sonra İbnü't-Takî'nin hicrî 788 yılında vefatının ardından Hanbeliyye medresesinde ders vermeye başlamıştır. Bununla birlikte Ömeriyyetü'ş-Şeyhiyye ve Tûrbetü'l-İzziyye Medreselerinde vaizlik yapmıştır. Dımaşk halkı tarafından rağbet edilen meşhur bir vaiz olarak bilinmektedir.¹⁵ Dünya işlerine çok meyil etmeyen İbn Receb, Kassâin'deki Sükkeriyye Medresesinde fıkıh ve hadis dersleri vermiştir.¹⁶ Yine Vecziyye medresesinde de bir dönem ders okutmuştur.¹⁷ İbn Receb, verdiği bu dersler sayesinde birçok ilim adamının yetişmesine katkı sağlamıştır.¹⁸

⁸ Muhammed b. Abdullah b. Hamîd en-Necdî el-Mekkî, *es-Suhbu'l-vâbile 'alâ darâihî'l-Hanâbile* (Beyrut: y.y., 1996), 1/136.

⁹ Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed el-Hanbelî ed-Dımaşkî İbn Receb el-Hanbelî, *ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, thk. Abdurrahman b. Süleyman b. Muhammed el-Useymin (Riyad: Mektebetü'l-Abikân, 1425/2005), 5/77

¹⁰ Abdullah Karahan, *İbn Receb el-Hanbelî Hayatı, Eserleri, Hadis İlmindeki Yeri* (Bursa: Emin Yayınları, 2012), 50.

¹¹ Ebû Bekr b. Ahmed el-Esedî b. Kâdi Şühbe, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye*, thk. Abdullâh Enîs et-Tabbâ (Beyrut: y.y., 1987), 3/51.

¹² Şihabuddin Ebû'l-Fadl Askalânî İbn Hacer, *İnbâu'l-gumr bi ebnâi'l-umur fi't-târîh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406/1986), 4/21-23.

¹³ Ebû'l-Fellâh Abdullah Hay İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 8/376-377.

¹⁴ Ebû Bekr b. Ahmed el-Esedî b. Kâdi Şühbe, *Târîhu İbn Kadî Şühbe*, thk. Adnân Dervîş (Dımaşk: y.y., 1994), 2/361.

¹⁵ Abdulkâdir b. Muhammed en-Nuaymî, *ed-Dâris fi târihi'l-medâris*, thk. Cafer el-Hasenî (Kahire: y.y., 1988), 2/76

¹⁶ Nuaymî, *ed-Dâris fi târihi'l-medâris*, 2/77.

¹⁷ İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb*, 9/265; Nuaymî, *ed-Dâris fi târihi'l-medâris*, 2/70; Cengiz Kallek, "İbn Receb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/243-247.

¹⁸ Bu ilim adamlarından bazıları için bkz. Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abbas b. Seyban el-Ba'li ed-Dımaşkî el-Hanbelî Alâuddin Ebu'l-Hasan (ö. 803/1401), Ebû Abdillâh Muhammed b. Halîl el-Munsifî el-Harîrî el-Hanbelî (ö. 803/1401), Sirâcuddîn Ebu Hafs Ömer b. Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Abdullah el-Ensârî (ö. 804/1402),

Bu dönemin ilmî hayatına bakıldığında Memlûk toplumu içerisinde ilim adamlarının ve tasavvufî hayatın önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Özellikle bazı sultanların tekke, hangah ve zâviye gibi merkezler inşa etmeleri ve bunları desteklemeleri tasavvufun toplum üzerindeki etkisini artırmış ve insanların bu tür kurumlara yönelmesine sebep olmuştur.¹⁹ Nitekim İbn Receb'in eserlerindeki tasavvufî muhteva, dönemin zühd hayatının ne derece canlı olduğunu ve onun bu hayattan büyük oranda etkilendiğini açıkça göstermektedir. Yine aynı dönemde Moğol saldırılarından ve Haçlı seferlerinden dolayı ülkelerini terk eden insanlar dönemin güçlü devleti durumundaki Memlûklülere sığınmıştır. Dünyanın farklı bölgelerinden göç ederek burada toplanan insanların bir kısmı da ilim adamlarıdır. Muhtelif yerlerden gelen âlimlerin kültürel ve ilmî etkileşimleri bu bölgede canlı bir ilmî hayatın oluşmasına sebep olmuştur.²⁰

İbn Receb'in hayatının büyük bir kısmını geçirdiği Dımaşk'ın merkezî bir konumda olması ve Memlûk devletinin ilmî faaliyetleri desteklemesi, İbn Receb'in dönemindeki ilmî canlılıktan fazlasıyla yararlanması ve kendisini iyi yetiştirmesini sağlamıştır. Müfessirin bu birikimi eserlerinde de kendisini göstermektedir. O, hadis, fıkıh, kelim, tarih ve siyer gibi birçok alanda yazdığı eserleriyle İslâm kültürüne katkıda bulunan velûd bir âlimdir. Ancak çeşitli sebeplerle eserleri farklı yerlerdeki kütüphanelere dağılmış veya Moğolların tahribatları gibi bazı durumlardan dolayı günümüze ulaşamamıştır. Onun eserleri geçmişte öğrencileri tarafından rağbet görmüş ve günümüzde ise çoğu araştırmacının müracaat ettiği kaynaklar arasında yer almıştır. Kaynaklarda elliye yakın eserinin olduğu görülmektedir.²¹

Müellifin tefsire dair eserleri ise bazı sûrelerin açıklamalarını yaptığı risalelerden oluşmaktadır. Söz konusu eserler *Tefsîru sûreti'l-Fâtiha*²²,

İsmail b. Ali b. Muhammed el-Bikâî ed-Dımaşkî (ö. 806/1404), İzzeddin Muhammed b. Behâüddîn Ali b. İzzeddîn Abdurrahman b. Muhammed b. et-Takî Süleyman el-Makdisî el-Hanbelî (ö. 820/1417), Kâdî Alâuddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Mahmûd b. Ebu Bekr b. el-Muğallî (ö. 828/1424), Abdurrahîm b. Muhammed b. Ahmed et-Tarablûsî el-Kâhîrî el-Hanbelî (ö.841/1437). İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z- zeheb*, 9/268-350; Karahan, *İbn Receb el-Hanbelî Hayatı, Eserleri, Hadis İlmindeki Yeri*, 58-63.

¹⁹ İbn Kâdî Şühbe, *Tarîhu İbn Kadî Şühbe*, 2/360; Âşûr, *el-'Asru'l-Memâlik*, 340-342; İsmail Yiğit, "Memlûklülür", Türkiye *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/95.

²⁰ Âşûr, *el-'Asru'l-Memâlik*, 341.

²¹ Eserleriyle ilgili detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-Mibred, *el-Cevheru'l-münaddad*, 50-55; İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z- zeheb*, 9/265; Karahan, *İbn Receb el-Hanbelî Hayatı, Eserleri, Hadis İlmindeki Yeri*, 64-86.

²² Fatiha sûresinin nuzûlü, âyet sayısı, isimleri ve faziletlerine dair bilgilerin yanı sıra sûrenin detaylı şekilde tefsir edildiği bir eserdir. İbnü'l-Mibred, *el-Cevheru'l-münaddad*,

*Tefsîru sûreti'n Nasr*²³, *Tefsîru sûreti'l-İhlâs*²⁴, *Tefsîru sûreti'l-Felak*²⁵, *el-Kelâm alâ kavlihî Te'âlâ "İnnemâ yahşâ'llâhe min 'ibâdihî'l-'ulemâ"*²⁶ isimli risalelerdir.

Emeviyye Camii ve Büyük Hanbeliyye Medresesi onun ders verdiği ve birçok öğrenci yetiştirdiği önemli eğitimi merkezleridir. İbn Receb, ilmî birikimiyle başta İbnü'l-Lehhâm (ö. 803/1401),²⁷ İbn Tûğân (ö. 803/1401),²⁸ İbnü'l-Mulakkın (ö. 804/1402),²⁹ el-Makdisî (ö. 820/1417)³⁰ ve İbnü'l-Muğallî (ö. 828/1424)³¹ gibi birçok öğrencinin yetişmesine katkıda bulunmuştur.

İbn Receb, Dımaşk'ta³² 795/1393 yılının Ramazan ayında,³³ kiraladığı Humeyriyye denilen bir bahçede vefat etmiştir. Bâbü's-Sağır mezarlığında, Hanbelî imamlarından Ebü'l-Ferec eş-Şeyh Abdülvâhid b. Muhammed eş-

50. Bu eser Sâmî b. Muhammed Câdullah tarafından tahkik edilerek Riyad'da (1427/2006) yayımlanmıştır.

²³ Nasr sûresinin tefsiri olup bu sûreden sonra Hz. Peygamber'in tövbe ve istiğfârının arttığına dair rivâyetlerin değerlendirildiği bir eserdir. Bu eser bizim çalışmamıza konu olan *Ravâiu't-tefsîr* ve *Mecmû'u resâilî'l-Hâfız İbn Receb el-Hanbelî* isimli eserlerin içerisinde yer almaktadır. Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed el-Hanbelî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *Mecmû'u resâilî'l-Hâfız İbn Receb el-Hanbelî*, thk Ebû Mus'ab b. Fuâd el-Hulvânî (Kahire: y.y., 2003/1424), 2/511-527. İbnü'l-Mibred, *el-Cevheru'l-münaddad*, 51.

²⁴ İhlâs sûresinin küçük bir tefsiri niteliğindeki bu eser sûrenin nüzûl sebebi ve faziletine dair rivâyetleri içermektedir. Bu eser Muvaffak Abdullah el-I'vazî tarafından "*el-Kelâm fî sûreti'l-İhlâs: Fadluhâ, Sebebü nüzûlihâ, Tefsîruhâ*" ismiyle Cidde'de (1407) neşredilmiştir. Çalışmamıza konu olan *Ravâiu't-tefsîr* ve *Mecmû'u resâilî'l-Hâfız İbn Receb el-Hanbelî* isimli eserlerin içerisinde yer almaktadır. İbn Receb, *Mecmû'u resâil*, 2/527-552.

²⁵ Sûrenin fazileti ve sebep-i nüzûlüne dair rivâyetlere yer veren İbn Receb, âyetleri ayrıntılı bir şekilde tefsir etmiştir. Bilinen tek nüshası Bağdat Evkaf Kütüphanesi'ndedir (nr. 36511). Ali b. Abdülaziz b. Ali eş-Şibil, *Menhecû'l-Hafız İbn Receb el-Hanbelî fî'l-akîde* (Riyad: Daru's-sumuy, 2001), 135.

²⁶ Bu risâlede İbn Receb, "*Allah'tan hakkıyla ancak âlim kullarının korkacağını*" anlatan Fâtır 35/28. âyeti tefsir etmiştir. Öncelikle âyeti gramatik açıdan tahlil eden İbn Receb, âlimlerin Allah'tan korkmasının ne anlama geldiğine dair açıklamalarda bulunmaktadır. Bu eser *Ravâiu't-tefsîr* ve *Mecmû'u resâilî'l-Hâfız İbn Receb el-Hanbelî* adlı eserin adlı eserlerin içinde de bulunmaktadır. İbn Receb, *Mecmû'u resâil*, 771-881.

²⁷ İbn Hacer, *İnbâu'l-gumr*, 4/301-302;

²⁸ İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z- zeheb*, 9/58.

²⁹ İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 4/43-47; İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z- zeheb*, 9/71-73.

³⁰ Karahan, *İbn Receb el-Hanbelî Hayatı, Eserleri, Hadis İlmindeki Yeri*, 60; İbn Hacer, *İnbâu'l-gumr*, 7/290-291, İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z- zeheb*, 9/215-216.

³¹ İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z- zeheb*, 9/268.

³² Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A'lâm kâmûsi terâcim li eshuri'r-ricâli mine'larabive'l-muste'ribine ve'l-mustesrikîn* (Kahire: y.y., 1956), 3/295.

³³ Abdullah b. Abdulkebir el-Kattânî, *Fehresu'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemu'l-me'acim ve'l-meşyehât ve'l-muselselât*, thk. İhsan Abbas (b.y.: Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, s.), 2/637.

Şîrâzî'nin (ö. 486/1093) yakınında bir yere defnedildiği nakledilmektedir.³⁴

B. *Ravâiu't-tefsîr* İsimli Eserin Genel Özellikleri

Târik b. Ivazillâh *Ravâiu't-tefsîr*'in derleme sebebi olarak, İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) eserlerinden tefsir ile ilgili açıklamalarını bir araya getirilerek onların tefsirlerinin oluşturulduğunu ve bunları örnek alarak İbn Receb'in farklı eserlerinde bulunan tefsirle ilgili açıklamalarını bir araya getirmenin, onun Kur'ân'a bakışını tespit etmek açısından önemli olduğunu dile getirmektedir.³⁵ Târik b. Ivazillâh *Ravâiu't-tefsîr*'in mukaddime kısmında tefsiri hazırlarken başvurduğu İbn Receb'in elliye yakın eserinin isimlerini, muhakkik ve yayınevlerinin bilgilerini vermiştir.³⁶ Bahse konu eserin tam ismini de *Ravâiu't-tefsîr el-Câmiu li-Tefsîri'l-İmam İbn Receb el-Hanbelî* şeklinde belirlemiştir. Ayrıca eser *Tefsîru İbn Receb el-Hanbelî* adıyla da bilinmektedir. İki cilt şeklinde derlenen eser, ilk olarak 1991 yılında Riyad'da basılmıştır.³⁷ Bununla birlikte *İbn Receb Tefsiri -Ravâiu't-tefsîr-* ismiyle dört cilt halinde tercüme edilip, 2019 yılında yayınlanarak Türkçe'ye kazandırılmıştır.³⁸

Târik b. Ivazillah derlediği *Ravâiu't-tefsîr* isimli tefsire mukaddime ile başlamıştır. Mukaddimedede Kur'ân'ı Kerîm'in değeri, selef âlimleri ve *Ravâiu't-tefsîr*'i derleme sebebinden bahsetmiştir. Ardından da kısa bir şekilde İbn Receb'in hayatına yer vermiş ve bir fezâilü'l-Kur'ân bölümü açarak Kur'ân'ın faziletleriyle ilgili rivâyetleri aktarmıştır.³⁹

Fezâilü'l-Kur'ân bölümünden sonra Fatıha sûresinden başlayarak İbn Receb'in tefsirini yaptığı sûreleri mushaf tertibine göre sıralamıştır. *Ravâiu't-tefsîr*, İbn Receb'in farklı eserlerinde çeşitli vesilelerle yaptığı âyet açıklamalarından oluştuğu için her âyetin tefsir edildiği bütün bir tefsir değildir.

İbn Receb'in, âyetleri tefsir ederken sıklıkla hadis ve selef-i sâlihînin âlimlerden nakilde bulunması *Ravâiu't-tefsîr*'in ağırlıklı olarak rivâyet tefsir özelliklerini taşıdığını göstermektedir. Bu yönüyle eserin, rivâyet tefsirleri

³⁴ Mustafa, Karabacak, "İbn Receb el-Hanbelî ve İlmî Şahsiyeti", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2012), 722-723; Ali eş-Şibil, *Menhecû'l-Hafız İbn Receb el-Hanbelî fî'l-akâide*, 53.

³⁵ İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/14-15.

³⁶ İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/12.

³⁷ Karahan, *İbn Receb el-Hanbelî Hayatı, Eserleri, Hadis İlmindeki Yeri*, 19.

³⁸ İbn Receb el-Hanbelî, *İbn Receb Tefsiri -Ravâiu't-tefsîr-*, trc. İshak Doğan (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2019).

³⁹ İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/25-41.

içerisinde önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra *Ravâiu't-tefsîr*'de dirâyet tefsirinin özelliklerini de görmek mümkündür. Şöyle ki; İbn Receb, âyetlerde geçen bazı kelimeleri lugavî olarak açıklamış, nahiv ve sarf konularına yer vermiş ve aktarmış olduğu rivâyetlere yönelik tenkit ve tercihlerde bulunmuştur.⁴⁰ Ayrıca müfessir, ğarîbü'l-Kur'ân ve meâni'l-Kur'ân türü eserlerde istişhad edilen Arap şiirine⁴¹ tefsirinde sıklıkla başvurmuştur.⁴²

Bahse konu eserin muhteviyat özelliklerine gelince bir usulcü ve fakîh olan İbn Receb, ahkâm âyetlerinin tefsirine de büyük önem vermiştir. Açıklamada bulunduğu âyetler içerisinde ahkâm içerikli olanlar büyük bir bölüm tutar. Bu yönüyle eser, tefsir türü açısından ahkâm tefsiri olarak da nitelendirilebilir. Müfessirin ahkâm âyetlerini tefsir ederken genellikle bir âyetin hükmüne yönelik açıklamalar yaptıktan sonra bu hükmü destekleyen diğer âyetlerden de yararlandığı görülmektedir.⁴³ Hanbelî fakîhi olan müfessir, ahkâm âyetlerini tefsir ederken diğer mezheplerin görüşlerine de değinmiştir. Başka bir deyişle kendi mezhebi olan Hanbelî fihna uygun tercihlerde bulursa da zaman zaman farklı görüşler beyan ederek kendi mezhebinin dışında birtakım görüşlere değindiği de görülmektedir.⁴⁴

Ravâiu't-tefsîr'de dikkat çeken başka bir özellik de itikâdî ve kelâmî konulara sıklıkla yer verilmesidir. İbn Receb, âyetleri tefsir ederken onların kelâmî yönlerine mutlaka değinerek başta Mu'tezile ve Cehmiyye olmak üzere birçok mezheple tartışmaya girmektedir. Selef-i sâlihîn itikadını benimseyen müfessir, Mu'tezile ve Cehmiyye mezheplerinin görüşlerini eleştirmiş ve bu görüşleri âyet ve hadislerle temellendirerek çürütmeye çalışmıştır.⁴⁵ Örneğin “إِنَّ هَذَا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ” : “Bu, insan sözünden başka bir şey değildir.”⁴⁶ âyetinin tefsirinde halku'l-Kur'ân tartışmalarına girerek Mu'tezile'ye cevaplar vermiştir. Müfessir, Arapların 'zâ' ve 'hâzâ' harflerini sadece var olan varlıklara işaret etmek için kullandıklarını naklettikten sonra Ahmed b. Hanbel'in ve mezhep takipçilerinin Kur'ân mahlûktur gibi söylemlerden uzak durduklarını ve onların Allah'ın sıfatlarını naslarda

⁴⁰ Bu konuyla ilgili örnekler “ulûmü'l-Kur'ân” bölümlerinde zikredilecektir.

⁴¹ Hatice Teber, “Kur'ân Tefsirinde Belâgat: Şiirle İstişhâd –Hâricî Tefsir Geleneği Örneği-”, *İslâm ve Sanat Tartışmalı İlmî Toplantı Kitabı* (İstanbul: İSAV Yayınları, 2015), 292.

⁴² İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/105, 317, 704; 2/199, 206, 678.

⁴³ Bazı örnekler için bkz. İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/337-338, 431-432, 445-447, 678; 2/431-432.

⁴⁴ İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 2/431-432.

⁴⁵ İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/139; 2/518, 575, 584.

⁴⁶ el-Müddessir 75/25.

geçtiği şekilde anladıklarını söylemektedir. Bu tür âyetleri anlamın bazı örneklerle mümkün olduğunu ve Allah için örnek getirmenin teşbih ve teccime sebep olacağını vurgulamaktadır.⁴⁷ Görüldüğü üzere kelâm içerikli âyetler *Ravâiu't-tefsîr*'de selef-i sâlihînin çizgisinde izah edilerek Mu'tezile, Mücessime gibi mezheplere de cevaplar verilmiştir.

Ravâiu't-tefsîr'in bir diğer özelliği de tasavvufi içeriğidir. Âbid ve zâhid bir kişiliğe sahip olan İbn Receb, âyetleri tefsir ederken zühd, ahlâk ve eğitim gibi insanın ibâdet ve dünyevî hayatını ilgilendiren hususların açıklanmasına da önem vermiştir. Ahlak ve irşâd türünden eserler telif eden müfessir,⁴⁸ fikhî yahut itikâdî içerikli âyetleri açıklarken bile pek çok kez, konunun zühd ve takvâ yönüne değinmeyi ihmal etmemiştir.⁴⁹ Bu açıdan eserde zikir, rıza, nefis terbiyesi ve takvâ gibi kavramların detaylı açıklamaları mevcuttur.⁵⁰ Örneğin “وَلَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَإِيَّاكُمْ أَنْ اتَّقُوا اللَّهَ” : “Sizden önce kendilerine kitap verilenlere ve size kesinlikle “İtaatsızlıktan sakının” diye emretmiştik”⁵¹ âyetinin tefsirinde takvaya detaylı bir şekilde ele alarak anlatmıştır. Buna göre takvayı dikenli yolda yürürken teyakkuzda olmaya benzeten İbn Receb, sahâbe ve tâbiûndan gelen bilgileri de kullanarak takva kelimesini farzları yerine getirmek, haram ve şüpheli şeyleri terk etmek, mekruhlardan sakınmak, harama düşme korkusu sebebiyle helallerin birçoğunu terk etmek şeklinde açıklamıştır.⁵²

Ravâiu't-tefsîr'de kullanılan dile gelince İbn Receb, tefsir ettiği âyetlerle ilgi açıklama, değerlendirme veya ortaya çıkan hükümleri ifade ederken oldukça ilmî bir üslup kullanmıştır. Fakat insanlara nasihati merkeze aldığı yerlerde de irşâd üslubuna öncelik vermiştir. Tenkit ettiği ilim adamlarına karşı ölçülü bir dil kullanmış ve hakaret içerikli söylemlerden uzak durmuştur. Genel olarak eleştirileri bilgi üzerinden olup muhaliflerini yaftalayıcı ve ötekileştirici bir dil kullanmamıştır.⁵³

1. Kaynakları

İbn Receb, âyetleri tefsir ederken tefsir ve hadis eserleri başta olmak

⁴⁷ İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 2/507-509.

⁴⁸ Bu eserlerinden bazıları şunlardır: *et-Tahvif mine'n-nâr ve't-ta'rif bi ahvali dâri'l-bevâr*, *Sadakâtu's-sirr ve fadluhâ, ez-Zül ve'l-inkisâr li'l-Azîzi'l-Cebbâr*, *Zemmü Kasveti'l-Kalb*. İbn Receb, *Mecmû'u resâil*, 4/91-387; 2/435-440, İbnü'l-Mibred, *el-Cevheru'l- münaddad*, 50-51.

⁴⁹ İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/106, 332, 498, 717; 2/219, 556, 621.

⁵⁰ Bahse konu kavramların açıklamaları için bkz. 1/162, 164, 490; 2/62, 219, 542.

⁵¹ Nisâ 4/131.

⁵² İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/360-361.

⁵³ Örnekler için bkz. İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/216, 267; 2/133, 477; 1/536; 2/343, 505, 590.

üzere birçok kaynaktan yararlanmışır. Onun tefsir kaynaklarının geneli rivâyet tefsiridir. İbn Receb'in başlıca rivâyet tefsir kaynakları şunlardır: *Tefsiru's-Süddî*⁵⁴, *Tefsiru Abdurrezzak es-San'ânî*⁵⁵, *Tefsiru Âdem b. Ebî İyâs*⁵⁶, *Tefsiru Abd b. Humeyd*⁵⁷, *Tefsirü'n-Nesâî*⁵⁸, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyil-Kur'ân*⁵⁹, *Tefsiru İbn Ebî Hatim*⁶⁰, *el-Basît fî tefsîri'l-Ķur'ân*⁶¹. Bu kaynakların yanı sıra müfessir zaman zaman *el-Muharrerü'l-Vecîz*⁶² ve *el-Keşf ve'l-Beyân'an tefsiri'l-Kur'ân*⁶³ gibi dirâyet tefsir özelliği taşıyan kaynaklardan da yararlanmışır.

İbn Receb'in döneminin en iyi hadisçilerinden biri olması, onun hadisleri Kur'ân tefsirinde usta bir şekilde kullanmasını sağlamışır. Bundan dolayı müfessir, başta mezhep imamı Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'i⁶⁴ ve İmam Buhârî'nin (ö. 256/870) *Sahih*'i⁶⁵ olmak üzere diğere hadis kitaplarından sıklıkla yararlanmışır. Bahse konu diğere kaynaklar ise *Sahîh-i Müslim*⁶⁶, *Sünen-i Ebî Dâvud*⁶⁷, *Sünen-i Tirmîzî*⁶⁸, *Sünen-i İbn Mâce*⁶⁹, *es-Sünenü'l-Kübrâ*⁷⁰, *Müsned-i Bezzâr*⁷¹ isimli temel hadis kaynaklarıdır.

2. Tefsir Metodu

Bu başlık altında *Ravâiu't-tefsîr*'de İbn Receb'in, âyetleri tefsir ederken kullandığı tefsir metodu ilgili örnekler üzerinden tasvir edilmeye çalışılacaktır.

a. Âyetin Âyetle Tefsiri

İbn Receb, âyetleri tefsir ederken ilgili Kur'ân âyetlerine sık sık başvurmuş ve aynı konuyla ilgili âyetleri bir arada zikretmeye önem vermişır. Şöyle ki o; tefsir etmek üzere ele aldığı âyeti öncelikle yine bir

⁵⁴ Örnekler için bkz. İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/101; 2/336, 499.

⁵⁵ Örnekler için bkz. İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/454, 674; 2/244, 643.

⁵⁶ Örnekler için bkz. İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/184, 613; 2/345, 538.

⁵⁷ Örnekler için bkz. İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/161, 535.

⁵⁸ Örnekler için bkz. İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/123; 2/260, 480, 553.

⁵⁹ Örnekler için bkz. İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/103, 389, 374; 2/66, 137, 365-668.

⁶⁰ Örnekler için bkz. İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/215, 460; 2/663, 667.

⁶¹ Örnekler için bkz. İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/493.

⁶² Örnekler için bkz. İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/328-329.

⁶³ Örnekler için bkz. İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/194.

⁶⁴ Örnekler için bkz. İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/105, 533, 567; 2/567, 639.

⁶⁵ Örnekler için bkz. İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/381, 449, 514; 2/641, 672.

⁶⁶ Örnekler için bkz. İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/128, 494, 586; 2/432, 536.

⁶⁷ Örnekler için bkz. İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/461, 462; 2/166, 606.

⁶⁸ Örnekler için bkz. İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/36; 2/223, 355, 639.

⁶⁹ Örnekler için bkz. İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/542, 695; 2/276.

⁷⁰ Örnekler için bkz. İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/421; 2/642, 657.

⁷¹ Örnekler için bkz. İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 2/593.

başka âyetle tefsir etmiş ve aynı konuyla ilgili âyetleri bir araya toplayarak açıklamaya çalışmıştır. Bu da onun Kur'ân'ın anlaşılmasında bütünsellik ilkesine verdiği önemi göstermektedir.⁷² Örneğin müfessir, Fatıha sûresi "أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ" : "Bizi doğru yola ilet." âyetindeki doğru yolun İslâm'ı temsil ettiğini ve bütün peygamberlerin üzerinde yer aldığı Allah'ın dini olduğunu ifade etmektedir. Daha sonra Hz. Nuh'un "وَأْمُرْتَ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ" : "Bana Müslümanlardan olmam emredildi."⁷³ "مَلَّةَ آبَائِكُمْ إِبْرَاهِيمَ هُوَ سَمِيكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ" : "Babanız İbrahim'in dinine uyun. Allah, sizi hem daha önce, hem de bu Kur'an'da Müslüman diye isimlendirdi..."⁷⁴ Hz. Yusuf'un "تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَالْحَقِّنِي" : "Benim canımı Müslüman olarak al ve beni iyilere kat"⁷⁵ Havarilerin "أَمَّا وَاشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ" : "İman ettik. Bizim Müslüman olduğumuza sen de şahit ol"⁷⁶ dedikleri bu âyetleri delil olarak getirmiş, "Bizi doğru yola ilet." ifadesindeki doğru yolun ne olduğunu bu âyetlerle açıklamıştır.⁷⁷ Görüldüğü üzere müfessir, tefsirini yapmak üzere ele aldığı âyeti öncelikle Kur'ân bütünselliğinde açıklamaya çalışmıştır. Bu da tefsir faaliyetinde onun âyetin âyetle tefsirine verdiği önemi göstermektedir.

b. Âyetlerin Hadisle Tefsiri

Kendi döneminin hadis otoritelerinden birisi olan İbn Receb, âyetlerin tefsirinde hadislerin kullanımına büyük özen göstermiştir. Neredeyse her âyetin tefsirinde gerek sebep-i nüzûl gerekse âyeti tefsir etmek için birçok hadis kullanmış ve temel hadis kitaplarına referansta bulunmuştur. Örneğin müfessir, "ثُمَّ لَتَسْأَلَنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ" : "Sonra o gün, nimetlerden mutlaka hesaba çekileceksiniz?"⁷⁸ âyetini, Hz. Peygamber'in "Kıyâmet günü kul, ilk olarak nimetlerden sorguya çekilecek ve kendisine şöyle sorulacak: Senin bedenini sağlıklı kılmadık mı? Soğuk sularla senin susuzluğunu gidermedik mi?"⁷⁹

⁷² Bütünsellik ilkesi için bkz. Yasin Pişgin, "Kur'ân'ın Anlaşılmasında Bütünsellik İlkesinin Rolü", *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi Uluslararası Multidisipliner Kongresi*, ed. Mehmet Şahin (Ankara: Otto Yayınları, 2019), 91-100.

⁷³ Yunus 10/72.

⁷⁴ Hac 22/78.

⁷⁵ Yusuf 12/101.

⁷⁶ Mâide 5/111.

⁷⁷ İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/77. Başka örnekler için bkz. 1/440-631-636; 2/2402241-262.

⁷⁸ Tekâsür 102/8.

⁷⁹ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmîzî, *Süneni't-Tirmîzî*, thk. Beşşâr İvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), "Tefsir", 88 (No. 3358).

hadisiyle tefsir etmiştir.⁸⁰

Başka bir örnek de Kıyâmet sûresindeki “وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ” : “Oysa o gün bir kısım yüzler rablerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır;”.⁸¹ âyetleridir. Müfessir, ru’yetullahtan bahseden bu âyetlerin tefsirinde “Siz şu ayı izdihamda kalmaksızın gördüğünüz gibi Rabbinizi de göreceksiniz. O halde güneşin doğmasından ve batmasından namazların hiçbirinden geri kalmamaya güç yetirebilerseniz, bunu yapın.”⁸² hadisini naklederek bu hadisin müminlerin âhirette Allah’ı göreceklerinin kesin bir delili olduğunu ifade etmektedir.⁸³

İbn Receb, tefsirinde âyetleri açıklarken oldukça fazla hadis kullanmıştır. Ayrıca kullandığı hadislerin sıhhat durumları, râvilerinin adalet ve zabtı ile ilgili de detaylı açıklamalar yapmıştır. Bu durum müfessirin rivayetlerin sıhhatine verdiği önemi göstermektedir. Öte yandan tefsirin genelinde yapılan rivâyet analizleri tefsire yönelik görüş ve düşüncelerinin hadişçi kimliğinin gölgesinde kalmasına da sebep olduğu söylenebilir.⁸⁴

c. Âyetin Sahâbe ve Tâbiûn Kavliyle Tefsiri

İbn Receb, âyet ve hadislerin yanı sıra sahâbe ve tabiîn âlimlerinden gelen rivâyetleri de sıklıkla kullanmıştır. Bu rivâyetleri bazen değerlendirmeye tabi tutmuş bazen de doğrudan naklederek âyetleri tefsir etmiştir. Örneğin müfessir, “فَلَا أَفْتَحَمَ الْعُقْبَةَ” : “Fakat o, sarp yokuşa atılmadı”⁸⁵ âyetini tefsir ederken İbn Abbas ve İbn Ömer’in “الْعُقْبَةُ” kelimesini “cehennem” olarak izah ettiklerini nakletmektedir.⁸⁶

Bu çerçevede başka bir örnek de “لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِّنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمَنْ خَلْفَهُ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ” : “Kişinin önünde ve arkasında Allah’ın emriyle onu kayıt ve koruma altına alan takipçiler vardır.”⁸⁷ âyetidir. Müfessir, bu âyette zikredilen “takipçilerin” kim olduğuyla ilgili İbn Abbas’ın Allah’ın emriyle insanı koruyan melekler şeklindeki yorumunu nakletmektedir. Yine bir başka sahâbe olan Hz. Ali’nin de bu âyetle ilgili “Her kulla beraber, uykusunda ve uyanık olduğunda onu

⁸⁰ İbn Receb, *Ravâiu’t-tefsîr*, 2/624. Benzer örnekler için bkz.1/74-201-713; 2/209-486.

⁸¹ Kıyâmet 75/22-23.

⁸² Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîh-u Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdü'l-Bâkî (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts), “Mesâcid”, 37 (No. 211); Tirmîzî, “Cennet”, 17 (No. 2554).

⁸³ İbn Receb, *Ravâiu’t-tefsîr*, 2/517.

⁸⁴ Örnekler için bkz. İbn Receb, *Ravâiu’t-tefsîr*, 1/234, 585, 671.

⁸⁵ Beled 90/11.

⁸⁶ İbn Receb, *Ravâiu’t-tefsîr*, 1/208. Başka örnekler için bkz. 1/154, 204.

⁸⁷ Rad 13/11.

cinlerden, insanlardan ve haşerelerden koruyan bir melek vardır. Ona gelen her şeye: “Dön” der. Allah’ın izin verdiği şey ise o kula isabet eder.” açıklamalarını aktararak kulun bedeninin, aklının ve malının korumasının da, Allah’ın kulunu korumasıyla olacağını ifade etmektedir.⁸⁸

Müfessir âyetleri tefsir ederken tabiîn âlimlerinden de nakilde bulunmuştur. Örneğin Bakara sûresindeki “وَيَبِّئِ الصَّابِرِينَ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاغِبُونَ” : “*Sabredenlere müjdele, Onlar; başlarına bir musibet gelince, "Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz" derler.*”⁸⁹ âyetini tefsir ederken Hasan el-Basrî’den (ö. 110/728) rızanın zor, sabrın ise müminin ipi olduğunu naklederek kendi yorumunu eklemiştir.⁹⁰ Yine Hasan el-Basrî’nin “وَيَبِّئِكَ فَطَهَّرَ” : “*Elbiseni tertemiz tut.*”⁹¹ âyetini “Ahlâkını güzelleştir” şeklinde tefsir ettiğini nakletmektedir.⁹²

d. Âyetin Selef-i Sâlihîn Âlimlerinin Görüşleriyle Tefsiri

İbn Receb’in âyetleri tefsir ederken başvurduğu bir başka metot da selef-i sâlihîn âlimlerinin görüşleridir. Müfessir, bu tür yerlerde selefî açıklamalarına “ذكر طائفة من السلف” : “Seleften bir grup zikretti.”, “ذهب طائفة من السلف إلى” : “Seleften bir grup şu görüştedir.” ifadeleriyle yer vermektedir. Örneğin, “وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ” : “*Yeryüzünde sefere çıktığınız vakit kâfirlerin size saldırmasından korkarsanız, namazı kısaltmanızdan ötürü size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır.*”⁹³ âyetinin tefsirinde seleften bir topluluğun bu âyetin sadece yolcu namazı için değil, yolculuktaki herhangi bir namaz için nâzil olduğunu söylediklerini naklederek kendisi de bu görüşe katılmıştır.⁹⁴

Benzer bir örnek de “مَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلَا نُفْسِيهِمْ بِمَهْدُونَ” : “*Kim inkâr ederse inkârcılığı kendi aleyhine olacaktır. Dünya ve âhireti için yararlı işler yapanlar da kendileri için hazırlık yapmış olmaktadır.*”⁹⁵ âyetidir. Müfessir, âyeti tefsir ederken bazı selef âlimlerinin kulun orada yorganı ve yastığı

⁸⁸ İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/575 .

⁸⁹ Bakara 2/155-156.

⁹⁰ İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/131. Başka örnekler için bkz. 1/139-456.

⁹¹ Müddessir 74/4.

⁹² İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 2/ 505.

⁹³ Nisâ 4/101.

⁹⁴ İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/344. Başka örnekler için bkz 1/ 475, 639; 2/70-141.

⁹⁵ Rûm 30/44.

olmadığını ancak sâlih amelin kabirde sahibi için bir döşek olacağı söyleyerek âyeti bu şekilde tefsir etmiştir.⁹⁶

e. İsrâiliyatla Tefsir

İbn Receb âyetleri tefsir ederken İsrâiliyat türü haberlerden de yararlanmıştır. O, bazen naklettiği rivâyetin İsrâiliyat nitelikli olduğuna işaret etmek için “في بعض الإسرائيليات” : “İsrâilî haberlerin birisinde...” ifadesini kullanmıştır. Mufessirin âyetlerin tefsirinde kullandığı İsrâiliyat tarzında bilgilerin genel olarak vaaz ve nasihat içerikli olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin mufessir, Câsiye sûresindeki “أَفَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهُهُ هَوِيَهُ وَأَصْلَهُ اللَّهُ” *Nefsinin arzusunu ilâh edinen, Allah'ın; (hâlini) bildiği için saptırdığı ve kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah'tan başka kim doğru yola eristirebilir? Hâlâ düşünüp ibret almayacak mısınız?*⁹⁷ âyetini tefsir ederken “İsrâiliyattan olan bir sözde şöyle geçmektedir.” diyerek şu ifadeleri aktarmıştır: “Yerler ve gökler beni içine sığdıramadı. Ancak mü'min kulun kalbi beni içine sığdırabilirdi.” Bunun ardından İbn Receb, Allah'ın mü'min kulunun kalbinde kendisinden başkasının bulunmasının veya rızasına uygun olmayan bir şeyin bulunmasının Allah tarafından kışkırılacak bir durum olduğunu ifade etmektedir.⁹⁸

Bu konuda başka bir örnek de Nisâ sûresinde tövbeden bahseden şu âyettir: “وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْإِيمَانَ وَلَا الَّذِينَ كَفَرُوا” *Yoksa (makbul) tövbe, kötülükleri (günahları) yapıp yapıp da kendisine ölüm gelip çatanca, "İşte ben şimdi tövbe ettim" diyen kimseler ile kâfir olarak ölenlerinki değildir. Bunlar için ahirette elem dolu bir azap hazırlamışızdır.*⁹⁹ İbn Receb, bu âyeti tefsir ederken bazı âyet ve hadisleri naklederek açıklamalarda bulunmuştur. Ardından “Bazı İsrâilî haberlerde şöyle geçer...” diyerek “Ey Âdemoğlu, lehine olmayan bir günah işlerken Allah'ın canını almasından sakın! Günah işlemeye ısrarcı olanların çoğu günah işlemeleri sebebiyle en kötü şekilde öldüler. Bu, onlar için dünyada bir hüsrân olduğu gibi, âhiret azabına da neden oldu. İçki içmekte ısrar edenlerin çoğu, bu duruma düştü.” rivâyetine yer vermiştir.

⁹⁶ İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 2/76.

⁹⁷ Câsiye 45/23.

⁹⁸ İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 2/ 258.

⁹⁹ Nisâ 4/18.

Bunu naklettikten sonra geçmişte namazı terk edip içki içmekte ısrarcı olan birisinin bu hal üzere öldüğünü ifade etmektedir.¹⁰⁰

C. Ulûmü'l-Kur'ân Açısından Ravâiut-tefsîr

“Ulûmü'l-Kur'ân” kavramı, “ulûm”¹⁰¹ ve “Kur'ân”¹⁰² kelimelerinden oluşmakta ve “Kur'ân ilimleri” anlamına gelmektedir. Tefsir ilminde ulûmü'l-Kur'ân inisi, tertibi, toplanması, yazılması, okunması, tefsiri, icâzı, nâsihi, mensûhu ve hakkındaki şüphelerin giderilmesi açısından Kur'ân'la ilgili olan ilimler bileşkesi” şeklinde tarif edilmektedir.¹⁰³

1. Ravâiut-tefsîr 'de Ulûmü'l-Kur'ân

Bu başlık altında çalışmamızın ana konusunu oluşturan *Ravâiut-tefsîr*'de âyetlerin izahında kullanılan “ulûmü'l-Kur'ân” konularına yer verilecektir. Burada Kur'ân ilimleri; (1) Kur'ân'ın nüzülü ve metinleşmesiyle ilgili ilimler, (2) Kur'ân'ın lafzıyla ilgili ilimler, (3) Kur'ân'ın anlamıyla ilgili ilimler ve (4) Tarih içerikli ilimler olmak üzere dörtlü bir tasnife göre ele alınacaktır. Bizi böyle bir tasnife sevk eden sebeplerden birisi, özellikle bazı modern araştırmacıların, “ulûmü'l-Kur'ân” eserlerinde zikredilen ilimleri, dört ana başlık altında tasnif etmeleridir.¹⁰⁴ Ayrıca Zerkeşi'nin (ö. 794/1392)

¹⁰⁰ İbn Receb, *Ravâiut-tefsîr*, 2/304.

¹⁰¹ Ebü'l- Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali İbn Manzûr el-Ensârî, *Lisânü'l- Arab* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1990), 12/417; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzak el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Mecmûa mine'l-Muhakkıkîn (b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.), 33/126-127.

¹⁰² “Kur'ân” kelimesinin etimolojik kökenine ilişkin bilgi için bkz. Bedreddîn ez-Zerkeşi, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm, nşr. İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1957/1376), 1/277; Ebü'l-Fadl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm-el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme (b.y.: y.y., 1974), 1/181-182; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâ'în, 2014), 18-20; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 61-62.

¹⁰³ Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/23; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *et-Tıbyân fî ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Azyariyye, 2014), 8; Ali Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1991), 3; Abdülhamit Birışık, “Ulûmü'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/132-135.

¹⁰⁴ Bu tasniflerden birine göre içerisinde birçok konuyu barındıran Kur'ân ilimleri; (1) Kur'ân'ın vahyediliş süreci, (2) Kur'ân'ın metinleşme tarihi, (3) Kur'ân metnin dil, üslup hususiyeti ve okunuş keyfiyeti, (4) Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanmasıyla ilgili muhtelif meseleler olmak üzere dört ana başlık altında tasnif edilmektedir. Mustafa Öztürk, “Müteşâbih Kavramı Bağlamında “Tefsir Usûlü”nün (Ulûmü'l-Kur'ân) Mahiyeti ve Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme”, *Bilimname* 15/2 (2008), 30; Pişgin, “Mütekaddim Dönemde Ulûmü'l-Kur'ân”, 121. Benzer bir tasnif için bkz. Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: M.Ü İlahiyat Vakfı Yayınları, 2013), 7-8-9. Nitekim bazı çalışmalarda Kur'ân ilimleri, benzer bir tasnife göre incelenmeye çalışılmıştır. Zikredeceğimiz bu çalışmada Kur'ân ilimleri; (1) Vahiy ve Kur'ân'ın Mushaflaşma Süreci, (2) Manâ İle İlgili “Ulûmü'l-

el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân'ı ve Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*'ı gibi klasik "ulûmü'l-Kur'ân" eserlerinde Kur'ân ilimleri sayılırken, Kur'ân'ın cem'i, yedi harf üzere indirilmesi ve ilk ve son âyetlerin bilinmesi gibi konuların müstakil başlıklar altında bir Kur'ân ilmi olarak zikredilmesi bizi böyle bir tasnife sevk eden diğer bir sebeptir.¹⁰⁵ Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, bir Kur'ân ilmi, Kur'ân-ı Kerîm'in hem lafız ve anlam hem de tarihî boyutuyla aynı anda ilişkili olabilir. Bu tür Kur'ân ilimleri, ağırlıklı olarak ilişkili olduğu konu başlığı dikkate alınarak tasnif edilmeye çalışılacaktır.

a. Kur'ân'ın Nüzûlü ve Metinleşmesiyle İlgili İlimler

Modern zamanda tefsir uzmanlarının, Kur'ân ilimlerinin bir kısmını Kur'ân'ın metinleşmesiyle ilgili ilimler şeklinde bir tasnife tabi tuttıkları görülmektedir.¹⁰⁶ Biz de buradan hareketle *Ravâiut-tefsîr*'de Kur'ân'ın nüzûlü ve metinleşmesine ilişkin tespit edebildiğimiz ilimleri ele alacağız. Örneğin, *Ravâiut-tefsîr*'de söz konusu ilimlerden birisi olan el-ahrufu's-seb'a, yedi harf meselesine dair önemli açıklamalar mevcuttur. İbn Receb, el-ahrufu's-seb'a'nın varlığına işaret etmek üzere bazı hadisleri zikretmiş¹⁰⁷ ve hadislerde sıkça geçen "yedi harf" terkiibini "el-kırâe bi'l-mâ'nâ" yani anlamı bozmaksızın lafızda değişiklik yaparak okuma şeklinde değerlendirmiştir. İbn Receb, "إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ" : "Şüphesiz o Zikr'i (Kur'an'ı) biz indirdik biz! Onun koruyucusu da elbette biziz"¹⁰⁸ âyetinin tefsirinde "Yüce Allah, kitabımı korumayı üstlenmiştir. Hiç kimse Kur'ân'ın lafızlarında herhangi bir ekleme veya eksiltme yapamaz." diyerek yedi harfin bir tahrif olmadığına işaret etmiştir.¹⁰⁹ Müfessir, daha sonra vahyin ilk muhatapları içinde ihtiyarlar ve çocuklardan da oluşan ümmîlerin çoğunlukta olması sebebiyle, Hz. Peygamberin Kur'ân'ın okunmasını ve ezberlenmesini kolaylaştırmak için Kur'ân'ın birden fazla şekilde okunmasına izin verdiğini zikretmiştir. Dolayısıyla müfessir, burada el-ahrufu's-seb'a'nın Kur'ân'ın lafızlarında bir artırma veya eksiltme gibi tahrif olmadığına, Hz. Peygamberin insanlara

Kur'ân" Konuları, (3) Dil ile İlgili Ulûmü'l-Kur'ân Konuları şeklinde üçlü bir tasnif altında ele alınmıştır. Bkz. Sabuhi Şahavatov, *Ulûmü'l-Kur'ân Açısından Bâkuvî Tefsirinin Özellikleri*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 50-124.

¹⁰⁵ Zerkeşi, *el-Burhân*, 1/9-12; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/20-31.

¹⁰⁶ Öztürk, "Müteşâbih Kavramı Bağlamında "Tefsir Usûlü"nü (Ulûmü'l-Kur'ân) Mahiyeti ve Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme", 30.

¹⁰⁷ Rivâyetler için bkz. İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/30.

¹⁰⁸ Hicr 15/9.

¹⁰⁹ İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/602.

verdiği bir okuma ruhsatı olduğuna işaret etmiştir.¹¹⁰

Ravâiu-t-efsîr'de Kur'ân'ın nüzûl tarihi açısından önemli bir ilim olan ilk ve son inen âyetlerin bilinmesiyle ilgili de bilgiler sunulmaktadır. İbn Receb, Hz. Peygambere indirilen ilk âyetlerin "اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ": "*Rabbinin adıyla oku*"¹¹¹ şeklinde başlayan, Alak sûresinin ilk beş âyeti olduğunu ifade etmektedir.¹¹²

Son nâzil olan âyetlerin ise Bakara sûresinde faizden bahseden 275-278. âyetler¹¹³ olduğunu söylemektedir. Daha sonra İbn Abbâs'ın (ö. 68/687-88) "Rasûlullah'a inen son âyet, faiz âyetidir."¹¹⁴ dediğini ve yine bu konuya dair İmam Ahmed (ö. 241/855) ve İbn Mâce'nin (ö. 273/887) Hz. Ömer'den (ö. 73/693) şu rivâyeti aktardıklarını zikretmektedir: "Son indirilen âyetlerden biri, faiz âyetidir. Rasûlullah bize onu açıklamadan önce vefat etmiştir. Artık siz faizi de faiz şüphesi bulunan şeyleri de bırakınız."¹¹⁵

Kur'ân'ın metinleşmesiyle ilgili *Ravâiu't-efsîr*'de Kur'ân'ın cem ve istinsâh'ına dair bilgilere rastlamak mümkündür. *Ravâiu't-efsîr*'de Kur'ân'ın cem'i ile ilgili rivâyetler doğrudan zikredilmiştir. Eserde, Kur'ân'ın cem'ine yönelik aktarılan rivâyetlerin bir kısmı, Kur'ân'ın cem'inin Hz. Peygamber döneminde ezber yoluyla¹¹⁶ diğer bir kısmı da Kur'ân'ın Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) döneminde iki kapak arasında cem edildiğini göstermektedir. Bu rivâyetlerden birisi cem olayının anlatıldığı meşhur Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665 [?]) rivâyetidir.¹¹⁷ Kur'ân'ın çoğaltılmasıyla ilgili olarak da *Ravâiu't-efsîr*'de

¹¹⁰ İbn Receb, *Ravâiu't-efsîr*, 1/603.

¹¹¹ Alak 96/2.

¹¹² İbn Receb, *Ravâiu't-efsîr*, 2/598.

¹¹³ İlgili âyetlerin bir kısmı için bkz. "اَلَّذِيْنَ يَأْكُلُوْنَ الرِّبْوَا لَا يَتُومُوْنَ اِلَّا كَمَا يَتُومُ الَّذِيْ يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوْا اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبْوَا وَاَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبْوَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَاَمْرُهُ اِلَى اللّٰهِ وَمَنْ اِلَّا اللّٰهُ عَدَا فَاُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيْهَا خَالِدُوْنَ " : "*Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, "Alışveriş de faiz gibidir" demelerinden dolaydır. Oysa Allah, alışverişini helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüte uyarak) faizden vazgeçerse, artık? önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah'a kalmıştır. (Allah, onu affeder.) Kim tekrar (faize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalacaklardır.*" "يَتَخَقَّ اللّٰهُ الرِّبْوَا وَيُزِي الصَّدَقَاتِ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ اَوْ كٰفِرٍ" : "*Allah, faiz malını mahveder, sadakaları ise artırır (bereketlendirir). Allah, hiçbir günahkâr nankörü sevmez.*" "اِنَّ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاَتَوْا الزَّكٰوةَ هُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ" : "*Şüphesiz iman edip salih ameller işleyen, namazı dosdoğru kılan ve zekâtı verenlerin mükâfatları Rableri katındadır. Onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır.*"

¹¹⁴ İbn Receb, *Ravâiu't-efsîr*, 1/196.

¹¹⁵ İbn Receb, *Ravâiu't-efsîr*, 1/198.

¹¹⁶ İbn Receb, *Ravâiu't-efsîr*, 1/31-32.

¹¹⁷ İbn Receb, *Ravâiu't-efsîr*, 1/28-29.

Kur'ân'ın istinsâh sürecine dair genel bilgilerin aktarıldığı görülmektedir. Bununla birlikte istinsâh'a sebep olan olay ve istinsâh'ta görev alan komisyona dair bilgilere yer verilerek çok fazla yorum yapılmamıştır.¹¹⁸

b. Kur'ân'ın Lafızyla İlgili İlimler

Kur'ân-ı Kerîm, içerdiği anlamları ifade ederken kendine has bir anlatım tarzı kullanmıştır. Bu anlatım tarzını ifade etmek için kullanılan lafızlar, birtakım özelliklere sahiptir. Kur'ân ilimlerinin bir kısmı da, Kur'ân lafızlarındaki bu özellikleri farklı açılardan konu edinmiştir.¹¹⁹ *Ravâiut-tefsîr*'de Kur'ân'ın lafızlarıyla ilgili birçok ilme rastlamak mümkündür. Örneğin eserde, Kur'ân'daki ğaribkelimelerin açıklanmasına önem verildiği görülmektedir. İbn Receb, ğarib kelimeleri açıklarken genelde selef âlimlerinin izahlarından yararlanmıştır. Mesela “ هُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مَهَادٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ وَكَذَلِكَ ” : “Onlar için cehennem ateşinden döşek, üstlerinde de cehennem ateşinden örtüler var. İşte biz zalimleri böyle cezalandırırız.” âyetindeki “مَهَادٌ” ve “غَوَاشٍ” kelimeleriyle ilgili Muhammed b. Ka'b (ö. 108/726 [?]), Dahhâk (ö. 105/723), Süddî (ö. 127/745) ve diğer âlimlerin “mihâd'a” döşek, “ğavâş'a” da yorgan anlamı verdiklerini nakletmiştir.¹²⁰ İbn Receb “ğarîb” kelimeleri açıklarken bazen de naklettiği görüşlere ek olarak Arap dilinden örnekler vermiştir. “لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَا جَا” : “Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol koyduk.”¹²¹ âyetindeki “مِنْهَاج” ve “شِرْعَةً” lafızları ile ilgili Buhârî'nin (ö. 256/870) Sahîh'inde yer alan bilgiye göre İbn Abbas'ın “şir'a” kelimesini “yol”, “minhâc” kelimesini ise “sünnet” olarak açıkladığını zikretmektedir. Bu kelimelerin Arap dilindeki kullanım şekillerinden de örnekler vererek aralarındaki farklılığı şu şekilde açıklamaktadır. “Şerea” fiili birisi bir şeye başladığında “شَرَعَ فُلَانٌ فِي كَذَا” : “Filan şu işe başladı”, “enhece” fiili de “artma ve genişleme” anlamında “أُنْحَجَ الْبِلَى فِي النَّوْبِ” : “Elbisenin yıpranmışlığı arttı” şeklinde kullanılmaktadır.¹²²

Ravâiut-tefsîr 'de bir başka Kur'ân ilmi olan “mübhemâtü'l-Kur'ân” ile ilgili açıklamalar da mevcuttur. İbn Receb, âyetlerdeki mübhemâtı gidermek için bazen bir başka âyeti kullanmıştır. Örneğin müfessir, Fatiha sûresindeki

¹¹⁸ İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/28-29.

¹¹⁹ Demirci, *Tefsîr Usûlü*, 132-133.

¹²⁰ İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/481.

¹²¹ Mâide 5/48.

¹²² İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/434. Bu konuda diğer örnekler için bkz. 1/481; 2/331.

“صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ” : “Bizi, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet”¹²³ âyetindeki kendilerine nimet verilen kimselerin “وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا” : “Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, siddiklerle, şehidlerle ve iyi kimselerle birlikte dirler. Bunlar ne güzel arkadaştır.”¹²⁴ şeklinde Nisâ sûresinin 69. âyetinde zikredilen peygamberler, siddikler, şehitler ve salihler olmak üzere dört grup olduğunu ifade etmektedir.¹²⁵

İbn Receb, açıklamaya ihtiyaç duyduğu diğer mübhem kelimelerin izahında bazen de nakillere başvurmuştur. Örneğin, Yûnus sûresindeki “لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ” : “Güzel iş yapanlara (karşılık olarak) daha güzeli ve bir de fazlası vardır.” âyetini tefsir ederken cennetlikler için en büyük nimetin Allah'a bakmak olduğunu ifade etmektedir. Daha sonra müfessir, “Allah'a andolsun ki, Allah cennet ehline, zâtına bakmadan daha sevimli ve gözlerini daha doyurucu bir şeyi nimet olarak vermemiştir.”¹²⁶ hadisini naklederek âyetteki “وَزِيَادَةٌ” ifadesini hadislerden hareketle Allah'ı görmek şeklinde açıklamış ve böylece ibhâmı ortadan kaldırmıştır.¹²⁷

Kur'ân'ın lafzıyla ilgili olarak *Ravâiut-tefsîr*'de vücûh ve nezâir ilimlerine de önem verildiği görülmektedir. Kelimelerin anlam vecihlerinin açıklanmasına örnek olarak, “وَزِدْنَاهُمْ هُدًى” : “Biz de onların hidayetlerini artırmıştık.” ve “وَيَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى” : “Allah, doğruya erenlerin hidayetini artırır” âyetlerindeki “هُدًى” kelimesini “iman” anlamında,¹²⁸ “قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ” : “De ki: “Hiç şüphesiz asıl doğru yol Allah'ın yoludur. Bize âlemlerin Rabbine boyun eğmek emrolundu.” âyetindeki “الهُدَى” kelimesini de “İslâm” şeklinde tefsir etmiştir.¹²⁹ Görüldüğü üzere “الهُدَى” kelimesinin “iman” ve “İslâm” şeklinde iki anlam vechi açıklanmıştır. Nezâir ilmi açısından baktığımızda İbn Receb, aynı anlama gelen farklı lafızları da zaman zaman açıklamaya çalışmıştır. Örneğin “فَلَا أَفْتَحَمُ الْعُقْبَةَ” : “Fakat o, sarp yokuşa

¹²³ Fatıha 2/7.

¹²⁴ Nisâ 4/69.

¹²⁵ İbn Receb, *Ravâiut-tefsîr*, 1/ 77.

¹²⁶ Tirmîzî, “Cennet”, 16 (No. 2552).

¹²⁷ İbn Receb, *Ravâiut-tefsîr*, 2/548-549. Diğer örnekler için bkz. 2/598; 2/83.

¹²⁸ İbn Receb, *Ravâiut-tefsîr*, 1/385.

¹²⁹ İbn Receb, *Ravâiut-tefsîr*, 1/79.

atılmadı”¹³⁰ âyetinde geçen “el-akabe”,¹³¹ “مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ” : “Sizi Sekar’a (cehenneme) ne soktu?”¹³² âyetindeki “sekar”,¹³³ “كَتَرُونَ الْجَحِيمَ” : “Andolsun, o cehennemi muhakkak göreceksiniz.”¹³⁴ âyetindeki “el-cehîm” kelimelerinin cehennem yerine kullanıldığını zikretmiştir.¹³⁵

Müfessir, tefsir faaliyetinde Kur’ân lafızlarındaki üslup ve anlatım özelliklerini farklı açılardan konu edinen daha birçok ilmi kullanmıştır. Yukarda zikredilen ilimler dışında *Ravâiut-tefsîr*’de Kur’ân’ın lafzıyla ilgili emsâlül-Kur’ân,¹³⁶ i’râbu’l-Kur’ân¹³⁷ ve kıraat¹³⁸ gibi ilimlerin örneklerine de rastlamak da mümkündür.

c. Kur’ân’ın Anlamıyla İlgili İlimler

Kur’ân’ı-Kerîm, Allah tarafından insanlara gönderilmiş ilâhi bir metin olduğu için bir anlam boyutu söz konusudur. Kur’ân’ın doğru bir şekilde anlaşılması ve hayata tatbik edilmesi onun mana boyutunun sağlıklı bir şekilde anlaşılmasına bağlıdır. İşte Kur’ân ilimlerinin bir kısmı da doğru bir şekilde anlaşılması için Kur’ân’ın anlam boyutunu konu edinmiştir. *Ravâiut-tefsîr*’de Kur’ân’ın anlamıyla ilgili birçok ilim kullanılmıştır. Örneğin müfessir, bu ilimlerden birisi olan muhkem ve müteşâbih ilmiyle ilgili önemli açıklamalarda bulunmuştur. Öncelikle İbn Receb, Kur’ân ayetlerinin muhkem ve müteşâbih yönleri olduğunu zikretmektedir. O, muhkem terimi ile kesin bilgi ifade eden ve manası rahatça anlaşılan âyetleri, müteşâbih kavramıyla da anlamını ilimde derinleşmiş kimselerin anlayabileceği âyetleri kastetmektedir.¹³⁹ Bunlarla birlikte müteşâbih âyetlerin anlaşılması noktasında müfessirin bazen muhkem âyetlere başvurma ve ilimde derinleşmiş kişilerden faydalanma bazen de bu tür âyetlerin, gerçek manasını Allah’ın ilmine havale etmek suretiyle/tefviz¹⁴⁰ âyetleri yorumlamadan bulunduğu hal üzere bırakmak şeklinde çok yönlü metot

¹³⁰ Beled 90/11.

¹³¹ İbn Receb, *Ravâiut-tefsîr*, 1/208.

¹³² Müddessir 74/42.

¹³³ İbn Receb, *Ravâiut-tefsîr*, 1/484.

¹³⁴ Tekâsür 102/6.

¹³⁵ İbn Receb, *Ravâiut-tefsîr*, 2/569. Diğer örnekler için bkz. 1/381-382, 426-427.

¹³⁶ Örnek için bkz. İbn Receb, *Ravâiut-tefsîr*, 1/580-581-588; 2/17.

¹³⁷ Örnek için bkz. İbn Receb, *Ravâiut-tefsîr*, 2/105, 388, 664, 666.

¹³⁸ Örnekler için bkz. 1/368, 491; 680-681; 2/30-31.

¹³⁹ İbn Receb, *Ravâiut-tefsîr*, 2/583-584.

¹⁴⁰ Müfessirin müteşâbih âyetler karşısından bazen yorum yapmaktan kaçınması ve âyetin delâlet ettiği manayı Allah’ın ilmine havale etmesidir. Zürcânî, *Menâhilü’l-İrfân*, 2/287.

benimsediği ifade edilebilir.¹⁴¹ Müellifin, muhkem ve müteşâbihe ilişkin açıklamalarda bulunduğu yerlerden birisi “ وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ ” : “Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakıным. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm. O hâlde, doğru yolu bulmaları için benim davetime uysunlar, bana iman etsinler.” âyetidir.¹⁴² İbn Receb, bu tür âyetlerin ashâb tarafından kastedilenin dışında bir manâda anlaşılmadığını, bu âyetler sayesinde Allah’ın yüceliğini, kullarını gözetmesi ve kuşatması, kullarına yakınlığı ve dualarına icabet etmesini anladıklarını ifade etmektedir. Ayrıca o, ashâbdan sonra Allah korkusu az, anlayışı kıt ve niyetleri kötü kimselerin geldiğini ve kendi anlayış ve bakış açılarının inceliğini göstermek amacıyla bu âyeti “Allah’ın bizzat her yerde olduğu” şeklinde tefsir ettiklerini söylemektedir. İbn Receb, bu kimselerin fitne çıkarmak ve farklı yorumlar yapmak için müteşâbih âyetlerin peşine düşen kimseler olduğunu söylemektedir.¹⁴³

Ravâiut-tefsîr’de tespit ettiğimiz diğer bir Kur’ân ilmi de müşkilü’l-Kur’ân’dır. İbn Receb, ilk bakışta çelişkili gibi görünen âyetlerin arasını telif ederek müşkili ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Müfessirin bu bağlamda ele aldığı âyetlerden ikisi rüyetullah’dan bahseden “وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاصِرَةٌ إِلَىٰ رَجْمًا نَاطِرَةٌ” : “O gün birtakım yüzler aydındır. Rablerine bakarlar”¹⁴⁴ âyeti ile “كَأَلَّا إِهْمٌ عَن رَّبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّمْ يَحْجُوتُونَ” : “Hayır, şüphesiz onlar, kıyamet günü Rablerini görmekten mahrum bırakılacaklardır.”¹⁴⁵ âyetleridir. Bu âyetlerin birinde Allah’ın görüleceği diğerinde ise bazı kimselerin bundan mahrum kalacağı ifade edilmektedir. Müfessir, burada âyette kastedilen kişilerin kimler olduğu noktasında bir “işkâl” görüp bunu ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Hz. Peygamber’in “Sizler şu ayı izdihamda kalmaksızın gördüğünüz gibi Rabbinizi de göreceksiniz.”¹⁴⁶ hadisini aktararak ilk âyetin mü’minleri kapsadığını söylemektedir. İkinci âyetteki rablerini görmekten mahrum olacakların ise

¹⁴¹ Örnekler için bkz. İbn Receb, *Ravâiut-tefsîr*, 1/138-140; 2/575-574.

¹⁴² Bakara 2/186.

¹⁴³ İbn Receb, *Ravâiut-tefsîr*, 1/138-140. Diğer örnekler için bkz. 2/583-584, 575-574, 578.

¹⁴⁴ Kıyâmet 75/22-23.

¹⁴⁵ Mutaffifin 83/15.

¹⁴⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrahîm el-Cu’fî el-Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır (b.y.: Dâru Tûğî’n-Necat, 1422), “Tevhid”, 24 (No. 7434); Müslim, “Mesâcid”, 37 (No. 211).

kâfirler olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁷

İbn Receb'in Kur'ân anlamıyla ilgili tefsir faaliyetinde kullandığı başka bir ilim de mecâzü'l-Kur'ân'dır. O, Fecr sûresinin 22. âyetinin tefsirinde; Cehmiyyenin bazı âyetleri mecâzî birtakım anlamlara hamlederek İslâm şeriatinin doğasını bozmaya çalıştığını, Batınîlerin de gayba, emir ve yasaklara ilişkin ifadeleri birtakım mecâzî anlamlara hamlederek İslâm'ı tahrif etmeye çalıştıklarını belirtmektedir.¹⁴⁸ Dolayısıyla mezhep imamı Ahmed b. Hanbel gibi İbn Receb de Kur'ân âyetleri içerisinde mecâz'ın varlığını kabul etmemektedir.¹⁴⁹ Ancak İbn Receb her ne kadar teorik olarak mecâz'ı reddetse de pratikte mecâz'ı bazı âyetlerin tefsirinde kullandığı görülmektedir. Bu çerçevede örneklerden birisi “ وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ ۗ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا ” : “Allah'ın kadrini gereği gibi bilemediler. Yeryüzü kıyamet gününde bütünüyle O'nun elindedir. Gökler de O'nun kudretiyle (sağ eliyle) dürülmüştür. O, onların ortak koştuklarından uzaktır, yücedir.”¹⁵⁰ âyetidir. İbn Receb, “sağ el” ile Haceru'l-Esved'in kastedildiğini söylemiş ve şu hadisi delil olarak zikretmiştir: “Haceru'l-Esved, Allah'ın yeryüzündeki sağ elidir. Kim ona değerirse, azîz ve yüce olan Allah ile musafaha yapmış gibi olur.” İbnü'l-Cevzî'nin de (ö. 656/1258) “sağ el” ile Haceru'l-Esved'i istilam etmenin ve öpmenin kastedildiğini ve bu şekliyle bu anlamın gerçek olduğunu nakletmektedir. Dolayısıyla müfessir, âyette zâtî sıfatı hatırlatan bir şeyin olmadığını, tam aksine âyetin özel anlama delâletinin kesin olduğunu, dolayısıyla da tevile gerek olmadığını zikrederek “sağ el”i Haceru'l-Esved anlamında tefsir etmiştir.¹⁵¹ Bu örnekte de görüldüğü üzere İbn Receb, âyette geçen “sağ el” ifadesini Hz. Peygamber'den rivâyet edilen bir hadis sebebiyle de olsa zâhirî anlamın dışında başka bir manâya hamletmek suretiyle mecâzî, fiili olarak uygulamıştır.¹⁵²

Muhkem ve müteşâbih, müşkilü'l-Kur'ân ve mecâzü'l-Kur'ân gibi Kur'ân'ın anlamıyla ilgili ilimlerin yanı sıra *Ravâiut-tefsîr*'de fezâilü'l-

¹⁴⁷ İbn Receb, *Ravâiut-tefsîr*, 2/517. Diğer örnekler için bkz. 1/551; 2/669, 612.

¹⁴⁸ İbn Receb, *Ravâiut-tefsîr*, 2/576.

¹⁴⁹ İbn Receb, *Ravâiut-tefsîr*, 2/224-225.

¹⁵⁰ Zümer 39/67.

¹⁵¹ İbn Receb, *Ravâiut-tefsîr*, 2/225.

¹⁵² Diğer örnekler için bkz. 1/241, 627; 2/225.

Kur'ân¹⁵³ ve münâsebetü'l-Kur'ân¹⁵⁴ ilimleri de tefsir faaliyetinde aktif bir şekilde kullanılmıştır.

d. Tarih İçerikli İlimler

Kur'ân-ı Kerîm, önemli mesajlar vermek ve bazı hikmetleri muhataplarına ulaştırmak gayesiyle tarihi olaylara da büyük önem vermiştir. Ayrıca Kur'ân âyetlerinin bir kısmı nüzûl tarihi içerisinde bazı olay ve durumlar sebebiyle inmiş veya bu âyetlerin hükümleri arasında değişiklikler olmuştur. Kur'ân'ın sahip olduğu bu tarihî boyut, onun sağlıklı bir şekilde anlaşılmasında bazı ilimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁵⁵ Söz konusu ilimlerin bazıları Kur'ân'ın anlaşılmasına yardımcı olmak üzere *Ravâiut-tefsîr* 'de de kullanılmıştır.

Örneğin müellifin, sebep-i nüzûl ilmine büyük bir önem verdiği ve âyetlerin inişine sebep olan olay, durum ya da kişileri açıklamaya çalıştığı görülmektedir. Müfessirin, hakkında sebep-i nüzûl rivâyeti naklettiği âyetlerden birisi Zakkûm ağacının zikredildiği “ إِنَّ شَجَرَةَ الرَّقُومِ ”¹⁵⁶ âyetidir. İbn Receb, âyetin tefsirinde İbn Abbas'dan gelen şu rivâyeti nakletmiştir: Bir gün Hz. Peygamber, Zakkum ağacından bahsedince Ebû Cehil (ö. 2/624) “Muhammed bizi onunla korkutuyor, Ey Kureyş topluluğu, Muhammed'in sizi kendisiyle kokuttuğu zakkum ağacını bilir misiniz” diye sormuş, onlar da “Hayır” demişler. Bunun üzerine Ebû Cehil “O, yağla karıştırılmış bir çeşit hurma ezmesidir. Vallahi onu bulduğumuzda çiğnemedem yutarız” diye cevap vermiştir. Bunun üzerine de Allah “Şüphesiz, zakkum ağacı, günahkârların yemeğidir.” âyetini indirmiştir.¹⁵⁷ İbn Receb, bir âyet hakkında naklettiği farklı nüzûl sebeplerine karşı bazen rivâyetler arasında tercih yapmaksızın kendi yorumunu eklemiştir¹⁵⁸ bazen de bu rivâyetlerin arasını

¹⁵³ Örnekler için bkz. İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/35. Hadis için bkz. Tirmîzî, “Fezâilü'l-Kur'ân”, 18 (No. 2915); İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/52-53. Hadis için bkz. Buhârî, “Fezâilü'l-Kur'ân”, 17 (No. 5020); İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/34. Hadis için bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvûd (b.y.; Müessesetü'r-Risâle, 2001), 24/377 (No. 15611); İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/35. Buhârî, “İmân”, 3 (No. 6643); İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/48. Hadis için bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 33/417 (No. 20300); İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, c. I, s. 65. Hadis için bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 17/407 (No. 11306); Buhârî, “Fezâilü'l-Kur'ân”, 13 (No. 5013).

¹⁵⁴ Örnekler için bkz. 1/360-361; 2/97-98, 2/127-128.

¹⁵⁵ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 210.

¹⁵⁶ Duhan 44/43-44.

¹⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/476 (No. 3546).

¹⁵⁸ İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/138. Benzer bir örnek için bkz. 1/127-128.

telif etmeye çalışmıştır.¹⁵⁹

İbn Receb'in Kur'ân âyetlerini tefsir ederken başvurduğu tarih içerikli ilimlerden birisi de nesihtir. Onun, Kur'ân'ın Kur'ân'la neshine yönelik açıklamada bulunduğu örneklerden birisi, "لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبَدُّوا مَا أَنفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوا بِحَايِبِكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ" : "Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla sorguya çeker de dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter."¹⁶⁰ âyetidir. Mufessir, bu âyet nâzil olunca kalplerinden geçen düşüncelerden dolayı hesaba çekileceklerini sanmaları sebebiyle âyetin müslümanlara ağır geldiğini zikretmiştir. Bunun üzerine "رَبَّنَا وَلَا تُحِبِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ" : "Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme!"¹⁶¹ âyetinin nâzil olarak güçlerinin yetmeyeceği şeylerden dolayı hesaba çekilmeyeceklerini ve onlardan sorumlu olmadıklarını açıkladığını ifade etmiştir. Daha sonra müellif bu tür durumları, İbn Abbas ve selef âlimlerinin nesih olarak isimlendirdiklerini söylemiştir.¹⁶² Ayrıca mufessir, recm âyeti diye bilinen "والشيخ والشيخة إذا زنيا فارجموها ألبنة نكالا من الله والله عزيز" : "İhtiyar erkek ve ihtiyar kadın zina ederse, Allah'tan bir azap olmak üzere onları taşıyın. Allah azizdir, hikmet sahibidir" mealindeki rivâyeti de metni mensûh hükmü bâki âyetlerden kabul etmektedir.¹⁶³

Kıyasu'l-Kur'ân ilmiyle ilgili de İbn Receb, kıssaların önemi ve işlevini vurgulamak için açıklama yapmış, çok fazla olmasa da kısas naklinde bulunarak âyetleri tefsir etmeye çalışmıştır. Mufessir, Hûd sûresinde bulunan "وَكَلَّا نَقْصُصُ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ وَجَاءَكَ فِي هَذِهِ الْحَقُّ وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ" : "(Ey Muhammed!) Peygamberlerin haberlerinden, kendileriyle senin kalbini pekiştirdiğimiz her bir haberi sana aktarıyoruz. Bunlarda, sana hak, mü'minlere de bir öğüt ve hatırlatma gelmiştir."¹⁶⁴ mealindeki âyeti tefsir ederken âriflerden birisinin kıssaların Allah'ın ordularından bir ordu olduğunu ve müridlerin kalplerinin kıssalarla güçlendiğini söyleyerek bu âyeti okuduğunu nakletmektedir.¹⁶⁵

¹⁵⁹ İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/273.

¹⁶⁰ Bakara 2/284.

¹⁶¹ Bakara 2/286.

¹⁶² İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/199.

¹⁶³ İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/421. Diğer örnekler için bkz. 1/109, 127-128, 273.

¹⁶⁴ Hûd 11/120.

¹⁶⁵ İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/572.

Görüldüğü üzere İbn Receb, âyetleri tefsir ederken Kur'ân'ın anlaşılmasına tarihi açıdan yardımcı olan birçok ilim kullanmıştır. Zikredilen bu ilimler dışında *Ravâiu't-tefsîr*'de Kur'ân'ın tarihiyle ilgili İsrâîlyat¹⁶⁶ ve Mekkî ve Medenî ilimlerine dair¹⁶⁷ örneklere de rastlamak mümkündür.

Sonuç

İbn Receb el-Hanbelî, h. 736-795 (m. 1335-1393) yılları arasında yaşamış Hanbelî mezhebinin önemli simalarından birisidir. Hadis, fıkıh, fıkıh usûlü, tefsir, akâid, ahlak ve tarih alanlarında elliye yakın eser vermiş ve yaşadığı dönemde allâme olarak isimlendirilmiştir. Dinî ilimlerin her bir alanında bilgi ve müktesebat sahibi olduğu söylenebilir.

Müellifin tefsirle ilgili eserleri küçük risâlelerden oluşmaktadır. Onun kaleme aldığı eserlerde âyetlerin tefsirini yaptığı açıklamalara yoğun bir şekilde rastlanmaktadır. Söz konusu tefsir materyalleri 1991 yılında Târık b. İvazillâh tarafından *Ravâiu't-tefsîr* ismini verdiği kitapta bir araya getirilmiş ve Suud'da basılmıştır. Dolayısıyla *Ravâiu't-tefsîr* isimli eser, İbn Receb'in çeşitli eserlerinde yer alan tefsirlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir derleme çalışmasıdır. Bu sebeple eserde Kur'ân âyetlerinin tamamının tefsiri bulunmamaktadır.

Ravâiu't-tefsîr'in, tefsir türü açısından genel olarak rivâyet ağırlıklı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü müfessir, âyetleri hadislerle, sahâbe, tabiîn ve önde gelen âlimlerin sözleriyle tefsir etmeye büyük önem vermiştir. Tefsirini yaptığı âyetlerle ilgili naklettiği görüşler arasında bazen tercihte bulunmuş, bazen de tercihte bulunmadan bu görüşleri sıralamakla yetinmiştir. Bununla birlikte *Ravâiu't-tefsîr*'de âyetlerdeki kelimelerin gramatik olarak açıklanması ve şiirle istîshadda bulunulması dirâyet tefsir metodunun da uygulandığını göstermektedir.

Ravâiu't-tefsîr ulûmü'l-Kur'ân açısından incelendiğinde, İbn Receb'in âyetleri tefsir ederken birçok Kur'ân ilmini kullandığı görülmektedir. Bahse konu ilimler, Kur'ân'ın nüzulü ve metinleşmesiyle, Kur'ân'ın lafzı ve anlamıyla ve tarih ile ilgili ilimlerden oluşmaktadır. Kur'ân ilimleri konusunda kendisine kadarki döneme hâkim olan İbn Receb, konuları açıklarken genel olarak cumhurun görüşüne katılmış bazen de farklı beyanlarda bulunmuştur. Ancak şunu da ifade etmemiz gerekir ki, İbn Receb Kur'ân'ı tefsir ederken çalışmamızda tespit edebildiğimiz Kur'ân ilimlerinin her birine aynı genişlikte yer vermemiştir. Ayrıca tefsirinin genelinde yapmış

¹⁶⁶ Örnekler için bkz. İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 2/17, 258, 304.

¹⁶⁷ Örnekler için bkz. İbn Receb, *Ravâiu't-tefsîr*, 1/403, 442; 2/654, 639, 182, 434.

olduğu rivâyet analizleri sebebiyle hadisçi kimliğinin tefsirciliğinin önüne geçtiğini ve tefsire dair yorumlarının bu açıdan arka planda kaldığını söylemek gerekir.

Teşekkür:

-

Beyanname:

1. Özgünlük Beyanı:

Bu çalışma ilk yazarın “Bir Mufessir Olarak İbn Receb el-Hanbelî ve Tefsire Dair Görüşlerinin Derlendiği Ravâiu’t-Tefsîr İsimli Eserin Ulûmü’l-Kur’ân Açısından İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

2. Etik Kurul İzni:

Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

3. Finansman/Destek:

Bu çalışma herhangi bir finansman ya da destek almamıştır.

4. Katkı Oranı Beyanı:

Yazarlar, makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan etmektedirler.

5. Çıkar Çatışması Beyanı:

Yazarlar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.

KAYNAKÇA

AHMED B. HANBEL. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvûd. b.y.: Müessesetü’r-Risâle, 2001.

ALİ EŞ-ŞİBİL, Ali b. Abdülaziz. *Menhecu’l-Hafız İbn Receb el-Hanbelî fî’l-akîde*. Riyad: Daru’s-sumuy, 2001.

BİRİŞİK, Abdülhamit. “Ulûmü’l-Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/132-135. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrahîm el-Cu’fî. *Sahîhu’l-Buhârî*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir. b.y.: Dâru Tûgi’n-Necat,

14222.

BÜYÜKSİRKECİ, Fatma. *İbn Receb el-Hanbelî'nin Tefsiri Ve Metodu*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

CERRAHOĞLU, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2010.

DEMİRCİ, Muhsin. *Kur'ân'ın Müteşâbihleri Üzerine*. İstanbul: Birleşik Yayınları, 1996.

DEMİRCİ, Muhsin. *Tefsir Usûlü*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.

ISFAHÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Dımaşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem-ed-Dâru's-Şâmiyye, 1412.

İBN ÂŞÛR, Sa'îd Abdulfettâh. *el-'Asru'l-Memâlikî fi Mısr ve's-Şâm*. Kahire: y.y., 1976.

İBN HACER, Şihabuddin Ebü'l-Fadl Askalânî. *ed-Dürrerü'l-kâmine fi agyâni'l-mieti's-sâmine*. thk. Muhammed Seyyid Ca'de'l-Hak. Kâhire: y.y., 1966/1385.

İBN KÂDÎ ŞÜHBE, Ebû Bekr b. Ahmed el-Esedî. *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*. thk. Abdullâh Enîs et-Tabbâ. Beyrut: y.y., 1987.

İBN KESİR, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Beyrut: y.y., 1996.

İBN MANZÛR, Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru's-Sadr 1990.

İBN RECEB, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed el-Hanbelî ed-Dımeşkî el-Hanbelî. *ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile*. thk. Abdurrahman b. Süleyman b. Muhammed el-Useymin. Riyad: Mektebetü'l-Abikân, 1425/2005.

İBN RECEB, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed el-Hanbelî ed-Dımeşkî el-Hanbelî. *Mecmû'u resâil el-Hâfiz İbn Receb el-Hanbelî*. Kahire: y.y., 2003.

İBN RECEB, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed el-Hanbelî ed-Dımeşkî el-Hanbelî. *Câmi'ul-'ulûm ve'l-hikem*. thk. Şu'ayb el-Arna'ûd-İbrahim Bâcis. Beyrut: y.y., 2004.

İBN RECEB, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed el-Hanbelî ed-Dımeşkî el-Hanbelî. *İbn Receb Tefsiri -Ravâiu't-tefsîr-*.trc. İshak Doğan. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2019.

İBN RECEB, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed el-Hanbelî ed-Dımeşkî el-

Hanbelî. *Ravâiu't-Tefsîr el-Câmiu li-Tefsîri'l-İmam İbn Receb el-Hanbelî*. nşr. Dâru'l-Âsime. Riyâd: el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye, 1422/2001.

İBNÜ'L-İMÂD, Ebû'l-Fellâh Abdullah Hay el-Hanbelî. *Şezerâtü'z- zeheb fi ahbâri men zeheb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.

İBNÜ'L-MİBRED, Ebü'l-Mehâsin Yûsuf b. Hasen İbnü'l-Mibred. *el-Cevheru'l-münaddad fi tabakâti müteahhiri ashâbi Ahmed*. thk. Abdurramân b. Süleymân el-Useymin. Kahire: y.y., 1987.

KALLEK, Cengiz. "İbn Receb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/243-247. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

KÂMİL, İsmâ Şa'ban. *Menhecü İbn Receb el-Hanbelî fi't-Tefsîr*. Mısır: Minia Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013.

KARABACAK, Mustafa. "İbn Receb el-Hanbelî ve İlmî Şahsiyeti". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/16 (2012), 721-745.

KARABULUT, Aziz. "Bir Müfessir Olarak İbn Receb el-Hanbelî ve Tefsire Dair Görüşlerinin Derlendiği Ravâiu't-Tefsîr İsimli Eserin Ulûmü'l-Kur'ân Açısından İncelenmesi". Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2020.

KARAHAN, Abdullah. *İbn Receb el-Hanbelî Hayatı, Eserleri, Hadis İlmindeki Yeri*. Bursa: Emin Yayınları, 2012.

KATTÂNÎ, Abdullah b. Abdulkebir. *Fehresu'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemu'l-me'acim ve'l-meşyehât ve'l-muselselât*. thk. İhsan Abbas. b.y.: Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, ts.

KEHHÂLE, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-müellifin: terâcimü musannifi'l-kütübi'l-Arabî*. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ-Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.

MEKKÎ, Muhammed b. Abdullah b. Hamîd en-Necdî. *es-Suhbu'l-vâbile 'alâ tarâihi'l-Hanâbile*. Beyrut: y.y., 1996.

MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc b. el-Kuşeyrî. *Sahîh-u Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdü'l-Bâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.

NUAYMÎ, Abdulkâdir b. Muhammed. *ed-Dâris fi târihi'l-medâris*. thk. Cafer el-Hasenî. b.y.: Kahire, 1988.

ÖZTÜRK, Mustafa. "Müteşâbih Kavramı Bağlamında "Tefsir Usûlü"nü (Ulûmü'l-Kur'ân) Mahiyeti ve Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme". *Bilimname* 15/2 (2008).

PİŞGİN, Yasin. "Kur'ân'ın Anlaşılmasında Bütünsellik İlkesinin Rolü". *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi Uluslararası Multidisipliner Kongresi*.

- ed. Mehmet Şahin. Ankara: Otto Yayınları, 2019.
- PİŞGİN, Yasin. "Mütekaddim Dönemde Ulûmü'l-Kur'ân". *SDÜSBD*, 27 (2017), 121-148.
- SÂBÛNÎ, Muhammed Ali. *et-Tıbyân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Azyariyye, 2014.
- SUBHÎ SÂLÎH. *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2014.
- SÜYÛTÎ, Ebü'l-Fadl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm-el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme. b.y.: y.y., 1974.
- ŞAHAVATOV, Sabuhi. *Ulûmü'l-Kur'ân Açısından Bâkuvî Tefsirinin Özellikleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- TEBER, Hatice. "Kur'ân Tefsirinde Belâgat: Şiirle İstîşâd –Hâricî Tefsir Geleneği Örneği-". *İslâm ve Sanat Tartışmalı İlmî Toplantı Kitabı*. İstanbul: İSAV Yayınları, 2015.
- TİRMÎZÎ, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Süneni't-Tirmîzî*. thk. Beşşâr İvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- TURGUT, Ali. *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1991.
- YİĞİT, İsmail. "Memlûklüler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/95. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- ZEBÎDÎ, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzak el-Bilgrâmî el-Hüseynî. *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Mecmûa mine'l-Muhakkıkîn. b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.
- ZEMZEMÎ, Muhammed b. Yahyâ. *Masâdiru'l-Hâfiz İbn Receb ve Menhecuhû fî't-Tefsîr min hilâli kitâbihî Câmî'l-Ulûm ve'l-Hikem*. Mekke: Ümmü'l-Kura Üniversitesi, Doktora, 2012.
- ZERKEŞÎ, Bedreddîn. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. nşr. İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1957/1376.
- ZİRİKLÎ, Hayrüddîn. *el-A'lâm kâmûsi terâcim li eshuri'r-ricâli mine'larabive'l-muste'ribîne ve'l-mustesrikîn*. Kahire: y.y., 1956.
- ZÜRKÂNÎ, Muhammed Abdulazim. *Menâhilü'l-İrfân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.

THE EVALUATION OF IBN RECEB EL-HANBALI AS A COMMENTATOR AND THE WORK NAMED RAVÂIU'T-TAFSÎR ATTRIBUTED TO HIM IN TERMS OF ULUMÜ'L-QUR'AN

 Aziz KARABULUT^a

 Yasin PİŞGİN^b

Extended Abstract

Ibn Rajab Al-Hanbali (d.795/1393) is known as one of the important figures of Muslims and Al-Hanbali School. He lived in the 8th century AH. He pioneered the Hanbali sect, especially in Damascus and Jerusalem. He is considered a specialist in the field of Hadith science and a person who has an opinion on Islamic sciences. He is a writer has many books in fields such as al-Fiqh, Ilmu al-Kalam, Ilmu al-Usul and history.

Ibn Rajab Al-Hanbali had discussed in his works the issues of belief in line with the Salafist doctrine, the al-Fiqh issues in line with the Hanbali sect in which he is a member. He did not deal positively with new opinions in the field of Ilm al-Kalam, Ilm al-Tasawwuf and philosophy even up to his time and he had described these views as "bid'ah". One of the fields in which Ibn Rajab al-Hanbali gave a speech and wrote a book, that is the science of al-Fiqh. His independent books on Ilm al-Tafsir are small texts in which he explains some short surahs. He did not interpret all the surahs of the Quran. We have been finding that his explanations on the science of al-Tafsir in his other books, that these books about fifty books.

The explanations of Ibn Rajab Al-Hanbali on al-Tafsir in these mentioned books have been compiled from by Abu Muadh Tariq Ibn Awad Allah Ibn Muhammad. He wrote down these compilations of tafsir in his book Rawa-i 'Al-Tafsir Al-Jami' Li Tafsir Al-Imam Rajab al-Hanbali. The researches on the Al-Tafsir processes of Ibn Rajab Al-Hanbali has not been sufficiently

^a Res. Asst., Akdeniz University, aziz.karabulut0758@gmail.com

^b Assoc. Prof., Burdur University, yasinpisgin@akdeniz.edu.tr

presented in scholarly articles. Especially in our country, these aspects of the interpreter are not disclosed. In this article, it is aimed to introduce the life of Ibn Rajab Al-Hanbali, his scientific personality and the book *Rawa-i 'Al-Tafsir* that contains his opinions about *Ilm-al-Tafsir* and in addition to this, the general characteristics of the book will be revealed. Also, the interpreter's approach to the Qur'anic sciences and the method of *al-Tafsir* will be discussed to reveal his side in *Ilm al-Tafsir*. Based on the findings, the method of examining of the Qur'anic sciences will be presented and also, the place and importance of the book in the history of *Ilm al-Tafsir* will be revealed. In this way, unknown aspects of Ibn Rajab Al-Hanbali will be discovered.

The studies on Ibn Rajab al-Hanbali focused on his work with the science of hadith, but his work with the science of interpretation will be distinguished in this study. We will define his preoccupation with the science of interpretation, his methodology of interpretation, his view of the Quranic sciences, and his place in the history of interpretation.

Nevertheless, the general characteristics of his book *Rawa-i 'Al-Tafsir*, its sources, and its place in the tradition of traditional interpretation and issues of Quranic sciences will be specified.

However, this study will have a place in the corpus of Qur'anic sciences and Works.

We can say that the relationship between the sciences of the Qur'an and the principles of interpretation we studied in this study and the investigations of sciences of the Qur'an are very important according to the results of the science of interpretation. Because the essence of the sciences of the Qur'an and its framework has been identified. This study also provides an opinion on the essence of traditional interpretation and its methods. Because Ibn Rajab Al-Hanbali lived in the era of the eight, and he studied belief issues according to the opinions of the Salafish, and he also studied Islamic jurisprudential issues according to the Hanbali school. He preferred the *tafsir bi'r-ra'y* and applied a little bit of *tafsir bi'd-dirayah*.

This indicates that the *Rawa-i 'Al-Tafsir* contains traditional methods of interpretation. And also it is expected that it will be presented thought about the thought system of the interpreter and his intellectual movements. Because VIII. In *Rawa-i 'Al-Tafsir*, the interpreter who lived in the 16th century, explained the issues of belief in the line of the *Salaf-i sâlihîn*, and the *Fiqh* issues in the direction of the Hanbali sect to which he belonged.

Firstly, the *Rawa-i 'Al-Tafsir* will be analyzed, and later on, other studies will be related to the topic, using the pictorial approach, which depends on

scanning sources and references.

The information that we obtained from these sources will be collected using the induction method, and later will be entered into the study sections that are related to the topic.

In this study, the imaging method was used in sections that were given absolute information. Personal evaluations were included in the sections where criticism and opinions were examined. Accordingly, it will be seen that Rawa-i 'Al-Tafsir is a narration-based interpretation, and Ibn Rajab used many Qur'anic sciences in her tafsir activities.

Keywords: Tafsir, Ibn Rajab, Rawa-i 'Al-Tafsir, Tafsir Methods, Qur'anic Sciences.

Acknowledgements:

-

Declarations:

1. Statement of Originality:

This work has been derived from the first author's master thesis entitled "*As a commentator Ibn Receb el-Hanbalî and examination of the work named Ravai' al-Tafsir, which contains his views on tafsir, in terms of Quran sciences*".

2. Ethics approval:

Not applicable.

3. Funding/Support:

This work has not received any funding or support.

4. Author contribution:

The authors declare they have contributed equally to the article.

5. Competing interests:

The authors declare no competing interests.

